

Міністерство освіти і науки України  
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

Факультет філології

Кафедра української літератури

## **ДИПЛОМНА РОБОТА**

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти  
на тему “Філософські мотиви та екзистенційний пошук у малій  
прозі Антона Морговського”

Виконала: студентка II курсу  
групи УЗМФ–21

Спеціальності 035 Філологія.

035.01 Українська мова та література

Гнатюк Ю. Т.

Керівник – кандидат філолог. наук,

Баран Є. М.

Рецензент – д.ф.н., проф. Козлик І. В.

Івано–Франківськ – 2025 р.

## АНОТАЦІЯ

Гнатюк Ю. Т. Філософські мотиви та екзистенційний пошук у малій прозі Антона Морговського.

Кваліфікаційна (магістерська) робота на здобуття ступеня магістра за спеціальністю Філологія (українська мова та література). Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, кафедра української літератури. Івано–Франківськ, 2025.

Кваліфікаційна (магістерська) робота присвячена вивченню філософських мотивів та екзистенційного пошуку в малій прозі (оповіданнях та новелах) Антона Морговського. Робота охоплює комплексний аналіз теоретичних основ проблеми та безпосередній розгляд художніх текстів. У теоретичній частині досліджено екзистенціалізм як одну з ключових філософських парадигм ХХ століття. Розглянуто його специфіку в якості художнього методу, а також проаналізовано особливості рецепції екзистенційних ідей в українській літературі. Особливу увагу приділено визначенню та аналізу фундаментальних екзистенційних категорій (таких як свобода, вибір, абсурд, самотність, межова ситуація), що стали концептуальною базою для подальшого аналізу. В основній частині роботи здійснено детальний розбір ключових творів малої прози Антона Морговського. На цьому матеріалі продемонстровано, якими художніми засобами автор втілює екзистенційну проблематику, та як філософські мотиви формують ідейне ядро його текстів, відбиваючи пошуки сенсу та автентичності його персонажів.

**Ключові слова:** екзистенціалізм, мала проза, філософія, художній метод, абсурд, самотність, свобода, вибір, Антон Морговський.

## SUMMARY

The Master's qualification thesis is dedicated to the study of philosophical motifs and the existential search in the short prose (short stories and novellas) of Anton Morhovskiy. The work encompasses a comprehensive analysis of the problem's theoretical foundations and a direct examination of the literary texts.

The theoretical part explores existentialism as one of the key philosophical paradigms of the 20th century. Its specificity as an artistic method is examined, and the peculiarities of the reception of existential ideas in Ukrainian literature are also analyzed. Special attention is paid to the definition and analysis of fundamental existential categories (such as freedom, choice, absurdity, loneliness, and the limit situation), which formed the conceptual basis for the subsequent analysis.

In the main part of the thesis, a detailed analysis of Anton Morhovskiy's key works of short novels is carried out. This material demonstrates the artistic means by which the author embodies existential themes and how philosophical motifs form the ideational core of his texts, reflecting his characters' search for meaning and authenticity.

**Keywords:** *existentialism, short novels, philosophy, artistic method, absurdity, loneliness, freedom, choice, Anton Morhovskiy.*

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП</b> .....	5
<b>РОЗДІЛ I. ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ ЯК ФІЛОСОФСЬКА І ЛІТЕРАТУРНА ТЕЧІЯ</b>	10
1.1. Витоки та основні ідеї екзистенціалізму .....	10
1.2 Екзистенціалізм як художній метод і стиль.....	21
1.3. Екзистенціалізм в контексті української літератури.....	29
<b>РОЗДІЛ II. ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ КАТЕГОРІЇ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ</b> .....	37
2.1. Тракткування категорії свободи та вибору в екзистенціалізмі.....	37
2.2. Поняття абсурду і бунту: смерть, втрата сенсу.....	45
2.3. Художнє осмислення самотності та відчуження у контексті екзистенційного вчення .....	53
<b>РОЗДІЛ III. ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ КОНФЛІКТИ У ВИБРАНИХ ОПОВІДАННЯХ АНТОНА МОРГОВСЬКОГО</b> .....	60
3.1 Екзистенційні мотиви в творчості Антона Морговського .....	60
3.2. Межові ситуації та відчуження героя: аналіз оповідань “День його на землі” та “Птахи над містом” .....	70
3.3. Екзистенційна самотність та тлінність буття у новелі “Смерть у Золотих Пісках” .....	77
<b>ВИСНОВКИ</b> .....	83
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ</b> .....	Ошибка! Закладка не определена.

## ВСТУП

Екзистенціалізм як філософський та літературний напрямок є одним із ключових світоглядних феноменів ХХ століття, що зумовив формування нової парадигми мислення, орієнтованої на внутрішній світ особистості, свободу вибору та відповідальність за нього. В українській літературі екзистенціалізм не сформував окремої течії та групи письменників–екзистенціалістів, проте його ідеї набули виразних рис у творчості митців різних періодів. Риси філософського вчення прослідковуються у творах модерністів початку ХХ століття (В.Підмогильного, В. Петрова) до письменників другої половини ХХ століття (В. Стуса, Г. Тютюнника, В. Шевчука), а також представників сучасного покоління (О. Забужко, Є. Пашковський, А. Морговський). Це дає підстави говорити про своєрідну “українську модель” екзистенційної літератури, що поєднує загальноєвропейський філософський контекст із національно-культурною специфікою та історичними викликами. Філософію екзистенціалізму дослідили безліч українських науковців (І. Девдюк [19;20], А. Бичко, І. Бичко [6], З. Криворучко [28], С. Павличко [45] та багато інших). Зокрема, вкрай ґрунтовне дослідження творчості Антона Морговського провели: Є. Баран [3; 4;5], Т. Тебешевська–Качак [56,с. 209], Л. Шевчук [60], Ю. Гнатюк [15].

Окремої уваги заслуговує творчість Антона Морговського, який у своїх прозових творах порушував проблеми кризи особистості, абсурду буття та відчуження. Його художній доробок, хоча й залишився на периферії літературного процесу, є важливим свідченням того, як українська проза інтегрувала екзистенційні мотиви, наділяючи їх національними змістами та символами.

**Актуальність теми дослідження.** Актуальність обраної теми зумовлена зростаючим інтересом сучасної гуманітаристики до проблематики людського існування, його межових ситуацій та пошуку

сенсу буття в умовах глобальних криз і трансформацій суспільства. Актуальність роботи підсилює й звернення до ключових екзистенційних категорій – свободи, вибору, відповідальності, абсурду, смерті та межі буття. Їх системний аналіз у світовому та українському контексті дозволяє простежити, як універсальні проблеми людської екзистенції знаходять різні художні вияви залежно від культурного середовища. Дослідження екзистенціалізму в контексті української літератури відкриває нові перспективи для осмислення національного літературного процесу ХХ–ХХІ століть у його взаємодії зі світовими інтелектуальними тенденціями.

**Мета і завдання дослідження.** Метою дослідження є всебічний аналіз екзистенційних категорій та мотивів у світовій і українській літературі, зокрема у короткій прозі Антона Морговського, а також виявлення способів, якими українські письменники інтегрують і трансформують європейські екзистенційні концепції у національному культурному контексті. Дослідження спрямоване на систематизацію теоретичних підходів до екзистенціалізму та на виявлення специфіки художнього втілення екзистенційних конфліктів у вибраних прозових творах. Задля досягнення поставленої мети визначено та вирішено наступні завдання дослідження:

- проведено критичний аналіз витоків та основних філософських ідей екзистенціалізму, зокрема у працях С. К'єркегора, М. Гайдегера, Ж.–П. Сартра та А. Камю.;

- досліджено художній стиль та методи, завдяки яким філософія екзистенціалізму набула характерних рис у світовій літературі;

- визначено особливості екзистенціалізму в українській літературі ХХ–ХХІ століть, окреслено його вплив на розвиток національної художньої традиції;

– описано ключові тенденції та аспекти парадоксу свободи у екзистенційній літературі, що поєднує в собі як прокляття, так і шанс для індивіда;

– розглянуто способи художнього відображення абсурду, смерті та небуття в літературному контексті та їхнє значення для формування екзистенційного дискурсу;

– проаналізовано феномен самотності як невід’ємної складової людського існування та її трактування в екзистенціальній філософії та літературі;

– виокремлено особливості художнього підходу Антона Морговського до зображення екзистенційних категорій у літературі;

– виявлено екзистенційні конфлікти у вибраних оповіданнях, зокрема “День його на землі”, “Смерть у Золотих Пісках” та “Птахи над містом”, визначено їхні ключові прояви та закономірності.

**Предметом дослідження** є екзистенційні категорії та мотиви в українській літературі XX–XXI століть, їхнє втілення у художніх текстах, зокрема в прозі модерністів та короткій прозі Антона Морговського. Особлива увага приділяється способам, якими українські письменники інтерпретують проблеми свободи, вибору, абсурду, межі буття, смерті та самотності, а також механізмам інтеграції європейських екзистенційних концепцій у національний культурний контекст.

**Об’єктом дослідження** є коротка проза Антона Морговського.

**Методи дослідження.** В роботі застосовувався комплекс методів, що забезпечив всебічний аналіз екзистенційних мотивів у світовій та українській літературі, зокрема в малій прозі Антона Морговського. Теоретичний метод передбачав аналіз наукових праць з філософії та літературознавства, що стосуються екзистенціалізму, його витоків, основних категорій і принципів, що дозволило систематизувати підходи до трактування свободи, абсурду, межі буття, самотності та відчуження у

світовій і національній традиції. Порівняльно–типологічний метод забезпечував зіставлення європейських та українських художніх текстів, які розкривають екзистенційні проблеми, з метою визначення спільних і специфічних рис, а також особливостей національної інтерпретації філософських концепцій. Літературно–аналітичний метод використовувався для детального дослідження художніх творів, виявлення у них екзистенційних конфліктів, образів, символів та наративних прийомів, що передають філософські ідеї. Інтерпретативний метод передбачав тлумачення художніх текстів через призму екзистенціальної філософії, аналіз внутрішніх монологів, психологічних портретів персонажів та мотивів вибору, свободи, смерті і самотності. Історико–культурний метод дозволяв врахувати соціальні, політичні та культурні умови, в яких формувалися екзистенційні теми у творчості українських письменників, та виявити взаємозв'язок літературного тексту з національною культурною традицією.

**Практичне значення** магістерської роботи полягає у формуванні комплексного уявлення про розвиток та функціонування екзистенційних мотивів у світовій і українській літературі, а також у прозі Антона Морговського. Результати дослідження можуть бути використані у навчальному процесі при викладанні курсів з сучасної філософії, теорії літератури та української літератури ХХ століття, зокрема для ілюстрації способів художнього втілення екзистенційних проблем.

**Наукова новизна.** Вперше здійснено аналіз малої прози Антона Морговського в контексті філософського напрямку, розглядаючи екзистенційні риси творчості письменника.

**Апробація результатів дослідження** Окремі положення магістерської роботи були апробовані на 2–й Міжнародній науково–практичній конференції “Global Trends in Science: Research, Innovation and Development”, що відбулась 29 вересня – 1 жовтня 2025, Варна, Болгарія.

Стаття опублікована в щорічному виданні “Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference “Global Trends in Science: Research, Innovation and Development” (September 29 – October 1, 2025, Varna, Bulgaria). European Open Science Space, 2025. 18–22 с.”

**Обсяг та структура дослідження.** Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури. Основний текст магістерської роботи викладено на 74 сторінках. Список літератури містить 65 джерел.

## РОЗДІЛ I. ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ ЯК ФІЛОСОФСЬКА І ЛІТЕРАТУРНА ТЕЧІЯ

### 1.1. Витоки та основні ідеї екзистенціалізму

Екзистенціалізм як цілісна філософська течія сформувався у першій половині ХХ століття. Його витоки простежуються у працях таких відомих філософів та мислителів: С. К'єркегора, Ф. Ніцше, А. Камю, К. Ясперса, М. Гайдеггера та ін. Дослідники заклали основи антропоцентричного підходу та проблематики автентичності людського існування. Згодом ця філософія поставила у фокус своєї уваги унікальний суб'єктивний досвід індивіда. Її ключовими темами стали свобода, тягар моральної відповідальності та гостре усвідомлення людиною власної кінцевості. Ці ідеї виявилися настільки потужними, що швидко вийшли за межі суто академічних дискусій. Вони знайшли яскраве художнє втілення в літературі ХХ століття. Письменники різних культур, послуговуючись інструментами слова, почали глибоко досліджувати внутрішній світ людини: її конфлікти, екзистенційні тривоги та відчайдушні пошуки сенсу у світі, що часто видавався абсурдним чи навіть ворожим.

В. Турбан зазначав, що ця філософія: "...надає перевагу почуттям, інстинкту; виступає проти інтелекту; захищає ірраціоналізм і містику від ірраціоналізму, споглядання від поняття, "творче начало" від "механічного"" [56,с. 209]. Як влучно зазначає В. Турбан, екзистенціалізм свідомо ставить внутрішній світ людини в опозицію до зовнішніх, раціоналістичних систем мислення. Цей зсув став прямою відповіддю на кризу класичної філософії.

Річ у тім, що її традиційні інтелектуальні моделі виявилися просто безсилими перед лицем соціальних катастроф ХХ століття. Вони не змогли дати адекватної відповіді на виклики, що постали перед людиною як автономною особистістю.

Екзистенціалісти мали на меті повернути у філософське поле безпосередній, особистий досвід буття. Вони фокусувалися на живому переживанні світу, яке, на їхню думку, неможливо повністю описати чи звести до суто абстрактних категорій та формальних понять. У їхньому вченні особливий акцент робився на почуттях, інстинктах та творчих аспектах особистості. Такий підхід демонструє чіткий намір поєднати особистий досвід, емоційне пізнання та духовну рефлексію в єдину, цілісну систему самопізнання..

В. Стеценко підкреслював: “Безумовно, на формування та розвиток екзистенціалізму також значно вплинули – особистісною орієнтацією, антропологічними вимірами концептуального змісту – “філософія життя” Вільгельма Дільтея (1833–1911) та Фрідріха Ніцше (1844–1900), почасти інтуїтивізм Анрі Бергсона (1859–1941), а надто – феноменологія Едмунда Гусерля (1859–1938). Найбільше це стосується, як підкреслено в історико–філософській літературі, основної ідеї феноменології – неможливості взаємного поєднання і водночас нерозривності свідомості та людського буття, особистості і предметного світу, психофізичної природи соціуму, його духовної культури, яка згодом трансформувалася в теорію екзистенціалізму” [52, с. 45]. Дослідник влучно акцентує на стрижневій особливості цього напрямку – його виразному антропоцентричному характері. Класична філософія значною мірою була зосереджена на пошуку універсальних законів буття або пізнання. Екзистенціалізм зміщує фокус уваги на унікальне, неповторне існування окремої людини. В цьому полягає його новаторська суть і глибока симптоматичність як духовного явища ХХ століття.

Сам термін “філософія людини” влучно окреслює головний зсув, який здійснили екзистенціалісти. Вони свідомо відійшли від аналізу абстрактної “людської природи” на користь конкретної, живої особистості з усіма її переживаннями, сумнівами, відповідальністю та внутрішніми

суперечностями. Цей поворот був не випадковим. Він став прямою реакцією на глибоку кризу класичного гуманізму, який у першій половині ХХ століття зіткнувся з нищівними викликами: світові війни, тоталітарні режими та технічний прогрес, що стрімко знецінював духовність. В такому тривожному історичному контексті екзистенціалізм і постає як філософія, що бере на себе завдання повернути людині її суб'єктивність та відстояти її гідність.

Зважаючи на це, визначення В. Стеценка виявляється подвійно значущим. По-перше, воно влучно підкреслює універсальний характер екзистенціалізму. Стає світоглядною парадигмою, що змогла об'єднати філософію, літературу, мистецтво і навіть психологію навколо спільної мети – осмислення людського буття.

По-друге, це визначення чітко фіксує особливу роль ХХ століття, коли одвічні питання свободи, смерті, відчуження та абсурду відчувались філософською спільнотою максимальною гострото, виразно вийшовши на перший план в інтелектуальних пошуках того часу.

Основні ідеї філософії екзистенціалізму зосереджені навколо категорій абсурду, свободи, індивідуального вибору та самотності особистості. Такі ключові постаті, як Ж.-П. Сартр, А. Камю та М. Гайдеггер, взяли за глибоке осмислення людського існування, виходячи з його фундаментальної невизначеності та відсутності будь-якого наперед заданого сенсу.

Щоправда, коріння цієї проблематики сягає значно глибше – його можна віднайти ще у філософії Сократа, з його постійним наголосом на самопізнанні та моральному виборі індивіда. Пізніше ці ідеї розвивали Августин Блаженний та Паскаль, але справжнім духовним “прародичем” екзистенціалізму справедливо вважають С. К'єркегора. Саме він уперше окреслив напругу між вірою та розумом. Він описав ту внутрішню драму,

яку переживає людина, стикаючись віч–на–віч із власною конечністю та абсурдністю навколишнього світу.

Г. Омеляєнко, аналізуючи проблему самоідентифікації у класичному екзистенціалізмі, зазначає: “Класичний екзистенціалізм в особі С. К'єркегора проблему самоідентифікації поставив і як запитання щодо занепокоєння з приводу того, а чи усвідомлюємо ми не тільки ризик і всю небезпеку намагання “стати” і “бути” собою, а й ще більшу загрозу, неспіввимірно більшу за попередню, – загрозу не бути собою у власній екзистенції, втратити своє “Я”, не скориставшись із наданої нам буттям можливості самореалізації цього “Я”!?” [44, с. 112]. Ця ідея торкається самого ядра екзистенціальної філософії – небезпеки втрати власної автентичності. Причому йдеться не так про складність чи ризики самого процесу становлення особистості, як про загрозу значно серйознішу: про відмову від самої спроби реалізувати себе у своїй унікальності.

І саме тут, як зауважує Г. Омеляєнко, С. К'єркегор фактично закладає ту концептуальну лінію, яку згодом розвинуть М. Гайдеггер та Ж.–П. Сартр. Дійсно, його ідея “не бути собою” разуче перегукується з Гайдеггеровим поняттям *das Man* (анонімного, несправжнього буття). Вона ж співзвучна і сартрівському баченню “несвободи”, що народжується в момент, коли людина відмовляється від свого автентичного вибору [61]. С. К'єркегор був переконаний: внутрішній, духовний світ особистості і є її найглибшою, найбільш непорушною сутністю. Він бачив у ньому ту заповідну сферу, якої не має права торкнутися жодна історія, хай навіть і всесвітня. Цей світ – вічна й невід'ємна власність кожного індивіда, унікальний простір його особистої радості та страждання.

Відповідно, загальна історія людства, за мислителем, – це щось значно більше, ніж просто ланцюг свідомих і вільних учинків. Вона водночас є й віддзеркаленням тих глибинних душевних процесів, що окреслюють індивідуальну траєкторію. Життя кожної, навіть найбільш

непомітної людини, ніби протікає у двох площинах одночасно: внутрішній, душевній, та зовнішній, предметній. Така складна взаємодія визначає зрештою унікальність людської долі.

Вся філософська рефлексія С. К'єркегора спрямована на осмислення екзистенції. Він бачив у ній феномен індивідуального існування – безумовно, мінливого та зумовленого обставинами часу і місця, але водночас такого, що слугує проявом глибинної, невидимої сутності людської природи. Поринаючи в різні виміри людського буття, С. К'єркегор свідомо зосередив увагу на тому, що він вважав ключовими аспектами екзистенції. Йдеться про страх, віру, відчай, моральний обов'язок, трансценденцію та вибір. Ці поняття стали опорними категоріями його філософської системи [27].

У літературі екзистенціалізм проявив себе як надзвичайно багатовимірний феномен, що зумів органічно поєднати глибокі філософські ідеї з їхнім художнім осмисленням людського буття. На відміну від суто філософських трактатів, художні твори давали принципово інші можливості. Вони дозволяли не просто абстрактно розмірковувати про свободу, смерть, абсурд чи автентичність. Література дала змогу “оживити” ці поняття – втілити їх у конкретні переживання персонажів, показати через їхні психологічні конфлікти, складні моральні вибори та гострі внутрішні суперечності.

Н. Гричаник, аналізуючи витoki екзистенційного вчення у літературі, доповнює: “Відтак екзистенційний герой у творчості письменників протидіє суспільству, державі, середовищу, ворожому “іншому”. Адже всі вони нав'язують особистості свою волю і мораль, інтереси й ідеали. Вищу життєву цінність екзистенціалісти вбачають у свободі особистості. Існування особистості тлумачилося ними як драма сподоби” [17, с. 99].

Розвиток екзистенціалізму в літературі ХХ століття неможливо розглядати у відриві від потужних соціальних та історичних катаклізмів тієї доби. Саме ці потрясіння значною мірою і породили те гостре відчуття кризи цивілізації та глибокого відчуження окремої людини. Як наслідок, філософи та письменники цілком природно змістили фокус уваги на внутрішній світ особистості. Їх почали глибоко цікавити її тривоги, сумніви, складні моральні дилеми та пошуки сенсу у світі, який дедалі частіше здавався байдужим, а то й відверто ворожим. Відчуття абсурду, фундаментальної невизначеності та самотності виходять на перший план, стаючи по-справжньому провідними темами. А вічний конфлікт між особистістю та суспільством (або ж природою) перетворюється на центральний мотив усієї драми тогочасного мистецтва.

Такі класики екзистенційної літератури, як А. Камю, Ж.–П. Сартр та, навіть, відомий широкому загалу Ф. Кафка, у своїх творах незмінно висували на перший план відповідальність людини за власний вибір. Їхня проза глибоко пронизана усвідомленням трагізму цієї свободи та невідворотності абсурду буття. Скажімо, загально окреслюючи, А. Камю в романі “Чума” та есе “Міф про Сізіфа”, прискіпливо досліджує моральні й психологічні наслідки життя у світі, позбавленому вищого сенсу. Водночас він показує, що людина здатна знайти силу протистояти цьому абсурду – через свідомий вибір власних дій.

Ж.–П. Сартр у своїй знаменитій “Нудоті”, розвивав споріднені теми автентичності та самоствердження особистості. Він наполягав, що будь-яка спроба уникнути відповідальності неминуче веде до несвободи» “та розчинення індивіда у безликому масовому середовищі.

Дещо іншим шляхом ішов Ф. Кафка. Використовуючи потужну метафору всеосяжної бюрократії та доводячи ситуації до краю абсурдності, він майстерно створював унікальний художній простір. У

цьому світі його персонажі приречені переживати тотальну екзистенційну самотність і глибоке відчуження.

У літературі екзистенціалізм часто поєднувався з модернізмом і психологізмом, що дозволяло глибше розкривати суб'єктивне сприйняття світу, внутрішні монологи героїв та філософські роздуми про сенс життя. З. Криворучко доповнювала: “Орієнтація екзистенціалізму на «нові» явища в літературі ХХ ст. вміщує його в художню систему модернізму. У творах літературний екзистенціалізм висвітлює світосприйняття героїв складної суспільно–історичної доби, яка наповнена грандіозними подіями та змінами” [28, с. 48].

В екзистенційному вченні теми смерті, самотності, морального вибору, абсурду та внутрішньої свободи завжди посідали особливе місце. Вони ніколи не були просто сюжетними вигаданими елементами; скоріше, вони слугували тим самим художньо–філософським каркасом, на якому тримався весь твір. Тому цілком закономірно, що в центрі уваги досліджень опиняється внутрішній світ автономної особистості. Письменники занурюють нас у вир тривоги, ізоляції, страждань і гострого усвідомлення неминучої смерті – усе це бачиться як невід’ємні складові абсурдного існування. Такий глибокий фокус на суб'єктивному, звісно, і призвів до того, що письменники почали інтерпретувати навколишню реальність саме крізь цю призму.

Філософи фіксують одвічний конфлікт: між буттям (тобто Всесвітом, природним середовищем чи соціумом) та існуванням (тобто окремою людською особистістю, її духовним світом). Коли людина стикається віч–на–віч із цією неосяжністю Всесвіту, який залишається абсолютно байдужим до її долі, вона неминуче переживає стан непевності, екзистенційного сумніву та глибокої відчуженості.

Як наслідок, однією з ключових тем стає зображення індивіда, змушеного виживати в реальності, що пригнічує його свободу та

самобутність. Головна ідея, що пронизує ці дискусії та вчення – це прагнення до внутрішнього звільнення, до того, щоб знайти духовний і розумовий вихід за межі цієї абсурдної дійсності.

За Ж.-П. Сартром, справжня творчість передбачає індивідуальне самовираження та усвідомлений зв'язок із колективним досвідом, співпереживання й розділення відповідальності за історичну долю суспільства. Мистецтво в екзистенціалістському баченні перетворюється на акт духовної солідарності, у якому митець свідомо трансформує стихійне переживання “спільної долі” у глибоку рефлексію [36].

Ця концепція дає ключ до розуміння, як у літературі ХХ століття тісно переплітається індивідуальний досвід із колективним. Завдяки їй ми можемо побачити в екзистенціальній прозі філософське осмислення буття та цілком суспільно відповідальну практику – те, що втілює ідею “заангажованого мистецтва”. Для нашого дослідження цей аспект є особливо цінним. Українські письменники–модерністи та діячі еміграції так само дивилися на літературу: вони бачили в ній не тільки спосіб відображення внутрішніх станів, але й потужний засіб колективного свідчення про історичну та духовну долю цілого народу [50].

Розглядаючи екзистенційний концепт у світовій літературі, Д. Голт у своїй роботі “Чому існує світ? Екзистенційний детектив” вказує на виразне домінування похмурих шопенгауерівських мотивів, особливо в паризькому інтелектуальному середовищі. Він зауважує, що ціла плеяда письменників – зокрема, Е. Чоран, С. Бекет та Ж.-П. Сартр – у своїх творах і світоглядних пошуках зосередилася саме на темах екзистенційної порожнечі, абсурдності буття та глибокої відчуженості людини.

Наприклад, Чоран, перебравшись до Парижа, приміряє на себе роль “екзистенційного фланера”, однак, як зазначає Голт, навіть магія міста не здатна приглушити його стійкий нігілістичний світогляд. Його знаменита фраза про те, що усвідомлення порожнечі хоч і позбавляє потреби у

спасінні, але водночас робить людину довічно нещасною, ідеально демонструє цей наскрізний мотив екзистенційного відчаю.

Схожу позицію, хоча й в інший спосіб, розвиває Бекет. Його творчість глибоко пронизана питанням космічної байдужості до людського життя, і він послідовно наголошує на нашій абсолютній незначущості перед лицем безмежного Всесвіту. Сартр у “Нудоті” через образ Рокантена втілює ще один ключовий аспект екзистенційної думки – усвідомлення тотальної випадковості існування. Причому ця випадковість сприймається героєм як абсурд та щось фізично відразливе, бридке. Його рефлексія сягає кульмінації у вигук “бридота!” на адресу світу, є, мабуть, найяскравішим прикладом того екзистенційного шоку, який людина переживає перед обличчям безглуздості буття [16].

Центральним стає питання вибору, що постає перед людиною в екстремальних обставинах. Самотній бунтар – це типовий герой таких творів сформувався під впливом потужної філософської доктрини. Гостро усвідомлюючи безглуздість світу, він, попри глибокий песимізм і відчуженість, знаходить у собі сили протистояти йому. Невід’ємною частиною цього є моральний протест проти насильства та несправедливості, що втілюється у творах через етичне заперечення жорстокості. Такий акцент на герої цілком закономірний, адже екзистенціалізм завжди приділяє особливу увагу внутрішньому світові автономної особистості. Ми бачимо її у самому вирі тривоги, ізоляції, страждань та усвідомлення неминучої смерті – усього того, що й складає абсурдність існування. Це спонукає письменників до глибоко суб’єктивної інтерпретації реальності.

Тож однією з наскрізних тем стає доля індивіда, змушеного жити в реальності, що пригнічує його свободу й самобутність. А головна ідея, що пронизує ці твори, – це прагнення до внутрішнього звільнення, до духовного й розумового виходу за межі цієї абсурдної дійсності.

Таке осмислення людської долі не виникло на порожньому місці – воно безпосередньо спирається на ті філософські пошуки, що передували оформленню екзистенціалізму як окремої течії. Сьогодні серед дослідників та в авторитетних джерелах панує згода, що екзистенціалізм став інтелектуальною відповіддю. Це була глибока реакція на ті нищівні соціальні, моральні та психологічні потрясіння, що сколихнули західну цивілізацію у міжвоєнний та післявоєнний періоди. Катастрофічний досвід новітньої історії (йдеться і про дві світові війни, і про тоталітарні режими, і про карколомні зміни в суспільстві) раптом з усією гостротою “оголив” фундаментальну нестійкість, крихкість і кінцевість людського існування. Цей травматичний досвід потрапив у фокус прискіпливого філософського аналізу.

Для екзистенціалістів саме критичне усвідомлення смертності та обмеженості життя стає ключем до розуміння природи людини. Для філософів людське існування є водночас і вразливим, і автономним. Ми відкриті до свободи, але ця свобода завжди обмежена неминучістю смерті та нашою кінцевістю. В. Стеценко додає: “Керуючись такими антропологічно–онтологічними засадами своєї філософії, представники екзистенціалізму, закономірно, зосередили увагу на питаннях провини та відповідальності, рішення та вибору, ставлення людини до смерті тощо, а проблеми науки, релігії, моралі, мистецтва цікавили їх настільки, наскільки стосувалися названих питань” [52, с. 47].

Отже, можна впевнено сказати, що екзистенціалізм є однією з ключових світоглядних течій ХХ століття. Він народився безпосередньо з глибоких соціально–історичних зламів та кризових явищ, що охопили європейську цивілізацію. Його коріння, безперечно, сягає філософських пошуків С. К’єркегора та Ф. Ніцше – вони заклали підвалини для проблематики автентичності, свободи, самоідентифікації та “межової ситуації” людини. Своєї ж вершини ця думка сягнула у працях М.

Гайдеггера, Ж.-П. Сартра та А. Камю, яким вдалося поєднати гостро індивідуальний досвід із глибокою філософською рефлексією над питаннями буття, смерті, абсурду й моральної відповідальності.

Водночас особливе, можна навіть сказати, центральне місце ці ідеї посіли в художній літературі ХХ століття, де вони ожили у формі психологічно насичених образів та сюжетів. Література перетворилася на простір “екзистенційної зустрічі”. Це був майданчик, де через художнє слово оголювалися найболючіші аспекти людського існування, а герої опинялися віч–на–віч із вибором між автентичністю та втечею від себе. Творчість А. Камю, Ж.-П. Сартра, Ф. Кафки та інших митців яскраво довела: літературний екзистенціалізм – це далеко не просто ілюстрація філософських концепцій. Він постає як цілком самостійна форма осмислення буття, що майстерно поєднує інтелектуальну глибину з потужною емоційною інтенсивністю.

## 1. 2 Екзистенціалізм як художній метод і стиль

Відображення філософських ідей про буття, свободу та абсурд у екзистенціалізмі складає цілісну естетичну систему, головне завдання якої передати унікальний внутрішній досвід людини, її напружені духовні пошуки та кризові стани свідомості.

Сам художній метод екзистенціалістів спирається на глибоку психологічну аналітику. Він свідомо індивідуалізує світосприйняття, робить акцент на внутрішньому монологі та трансцендентному переживанні буття. Це виводить таку літературу за звичні межі традиційної сюжетності чи формальної логіки. Звідси й випливають характерні стильові риси: фрагментарність, насичений символізм, метафоричність та виразне тяжіння до умовності й багатозначності художніх образів.

Л. Лавринович зазначає: “Особливо відчутна тенденція “екзистенціалізації” в добу постмодернізму. Це закономірно: актуалізація мотивів абсурдності об’єктивного світу, відчуження індивідуального буття людини, мотивів смерті, апокаліпсису й подібне перманентно відбувається як у кризові періоди розвитку суспільства, так і в періоди занепаду певних культурних епох” [31, с. 1]. Як влучно зазначає літературознавиця, екзистенціалізм – це далеко не просто історично обмежений етап у розвитку європейської філософії. Це стала культурно–естетична парадигма, яка знову й знову повертається до життя у моменти глибокої духовної кризи та втрати сенсів.

У такі часи цей напрям перетворюється на інструмент самопізнання. Він стає засобом для внутрішнього діалогу людини зі світом, особливо в добу тотальної невизначеності, морального виснаження чи цивілізаційного зламу. Цікаво, що екзистенційна естетика дуже органічно вплітається у постмодерну художню систему. Разом вони формують складний простір

для рефлексії, де одвічні філософські питання буття набувають несподівано виразного, емоційно–образного звучання.

А дослідниця І. Романова додає: “...екзистенціалізм, зародившись спершу як філософський напрям, пізніше поширився і на літературу. Взаємодія двох феноменів – філософії та художньої практики – дає підстави стверджувати, що це філософсько–естетичне явище, яке має дифузійний характер” [49, с. 27]. Тут екзистенціалізм, вочевидь, варто розглядати як явище, що здатне до глибокого інтегрування. Воно існує одночасно у двох вимірах – у філософській рефлексії та в літературній творчості. Це дає нам змогу аналізувати його ключові категорії не просто як абстрактні концепти. Натомість ми бачимо їх як цілком практично реалізовані в художніх текстах феномени, що творять унікальний синтез мислення та художньої форми. Якщо ж говорити про українську літературу, такий підхід яскраво підкреслює: наш екзистенціалізм – це не лише наслідок впливу європейської філософії. Не меншою мірою це й результат адаптації та творчого розвитку власної національної традиції, що особливо помітно в короткій прозі та драматургії ХХ–ХХІ століть. Дослідниця продовжує: “Утім, подібне зауваження не означає, що мотиви екзистенціалізму тотожні мотивам, утіленим у письменстві. Реалізуючи певні філософські концепти у творі, письменник удається до їхнього художнього переосмислення” [49, с. 27]. Можна впевнено стверджувати, що екзистенціалізм у літературі – це цілком активний художній метод, що органічно поєднує глибокі роздуми над буттям із конкретними наративними та образними засобами.

Із цього випливає, що, аналізуючи такі літературні тексти, ми просто змушені зважати на цей процес художнього переосмислення. Лише так можна простежити, як саме абстрактні філософські категорії стають частиною літературної форми і як через неї, зрештою, втілюється екзистенційний досвід персонажів.

У літературі це знаходить свій вияв у посиленні психологічної глибини, у гострій драматизації внутрішніх конфліктів особистості. Простежується у символізації абсурду, у фрагментарності оповіді та навіть у деконструкції традиційних наративних форм. Такі риси підкреслюють його справжню роль – роль методу осмислення людського існування у світі, що став хаотичним і втратив стабільні ціннісні орієнтири.

Лавринович, зі свого боку, підкреслює, що ця тенденція до “екзистенціалізації” найяскравіше постає в епоху постмодернізму. І це логічно, адже саме тоді суспільство переживає глибокі соціальні, духовні та культурні злами. У такі періоди неминуче посилюється відчуття абсурдності буття, відчуження людини від самої себе та навколишнього світу. А це, своєю чергою, стимулює гостру потребу наново, по-філософськи осмислити сенс життя.

Тож ця циклічність екзистенційних мотивів у літературі – цілком природна реакція мистецтва на межові ситуації історії, коли людський дух змушений стикатися віч–на–віч з абсурдом і невизначеністю. Саме тому екзистенціалізм, і як естетична система, і як художній метод, продовжує зберігати свою актуальність. Він стає голосом доби – тієї доби, у якій людина знову змушена шукати смисл у світі, що втрачає свої підвалини [31].

Зокрема, І. Девдюк зазначає: “Література художньо відтворює буттєві ситуації, які завдяки своїй “повторюваності” стають підґрунтям для вираження типових теоретичних узагальнень. Для вираження феноменів і ноуменів “екзистенціалізму” це особливо важливо, адже його категоріальна база висновується зазвичай із фабульних історій про існування людини в абсурдній системі соціального устрою ХХ ст.” [19, с. 26]. Література екзистенційного спрямування і є тим самим простором, де відбувається філософське осмислення людського буття. Через органічне поєднання особистісного досвіду та універсальних смислів мистецтво дає

змогу розкрити глибинну сутність існування. Бачимо живу взаємодію художньої форми та філософського змісту, яка, власне є визначальною рисою екзистенціалізму для виокремлення мистецького методу та естетичного стилю.

Як влучно зауважує І. Девдюк, ця екзистенційна проблематика кристалізується, як правило, на основі дуже конкретних сюжетних моделей. Йдеться про ті ситуації, коли людина опиняється віч-на-віч із драматичним зіткненням – із безглуздим, відчуженим світом соціальної реальності ХХ століття. Художні історії, зрештою, і стають тим ґрунтом, на якому виростають ширші філософські узагальнення, що формують ключові поняття екзистенціалізму.

Відтак, мистецтво слова перетворюється на засіб пізнання, де художній образ виконує естетичну, та онтологічно-пізнавальну функцію, адже через моделювання повторюваних життєвих ситуацій література відтворює універсальні закономірності людського існування. Екзистенційний світогляд у художній творчості – це спосіб виразити граничні стани людини. Через типові моделі досвіду буття – через самотність, тривогу, страх, абсурд та невпинний пошук сенсу – мистецтво і розкриває цю проблематику. Тож, як підкреслює дослідниця, література виходить далеко за межі простого “дзеркала реальності”. Вона стає потужним інтелектуальним інструментом, що дає змогу філософськи осягнути саму людську природу [19].

У художній прозі екзистенційний метод проявляється в тому, як тісно переплітаються форма, зміст і психологічний простір персонажів. Глибока інтелектуальна та філософська насиченість тексту дає змогу “оживити” й транслювати такі складні концепти, як свобода, відповідальність, абсурдність існування, страх смерті та самотність.

Виходить, що сама літературна форма перетворюється на інструмент для осмислення цих екзистенційних станів. При цьому композиція,

використання символів, алегорій чи гротеску стають тими засобами, що дозволяють автору моделювати всю напругу внутрішнього світу героя та його неминуче зіткнення з абсурдом світу. Особливо важливу роль тут відіграють повторювані життєві моделі. У художніх творах вони функціонують як спосіб відобразити універсальні екзистенційні ситуації. Можна сказати, що ці фабульні (сюжетні) ситуації і стають тим ґрунтом, на якому формується категоріальна база екзистенціалізму. Ці повторювані сюжети найяскравіше розкриваються глибинні конфлікти: між особистістю та соціальною реальністю, а також між внутрішнім “Я” і зовнішнім світом.

У постмодерному контексті ця тенденція, цілком очікувано, лише посилюється, адже література завжди гостро реагує на критичні періоди соціальної, духовної та культурної нестабільності. Таке органічне поєднання форми і змісту сприяє створенню у читача цілісного екзистенційного досвіду. Це той досвід, у якому кожна окрема ситуація набуває універсального значення, а герої стають живим втіленням ключових категорій філософського екзистенціалізму.

Варто наголосити, що екзистенціалізм як художній метод і стиль виходить далеко за межі суто теоретичних чи концептуальних рамок. Він стає живою практикою художнього осмислення людського буття. А в центрі цієї художньої рефлексії незмінно опиняється особистість, її вибір та її глибокі внутрішні конфлікти.

Крізь таку живу взаємодію філософського змісту й літературної форми екзистенційні категорії і “проростають” у національну художню традицію. Це, своєю чергою, дає нам змогу чітко простежити специфіку, скажімо, українського варіанту екзистенціалізму та яскраво підкреслює його досі високу значущість у сучасному літературознавчому дискурсі.

І. Луцишин влучно конкретизує: “Екзистенціалізм у художніх творах відбиває настрої інтелігенції, розчарованої соціальними та етичними

теоріями. Письменники прагнуть збагнути справжні причини трагічної невлаштованості людського життя” [34, с. 11].

Екзистенціалізм у літературі слугує точним дзеркалом соціально–психологічного стану інтелігенції – її глибокого розчарування в офіційних ідеологіях, соціальних системах та етичних доктринах. Автор влучно наголошує, що письменники звертаються до художнього слова як до засобу, що дає змогу розкрити глибинні причини трагізму людського існування. Митці прагнуть дослідити, що ж стоїть за одвічною неузгодженістю між ідеалом і реальністю, між внутрішнім світом особистості та вимогами, які висуває соціальне середовище. У науковому контексті ця теза яскраво засвідчує ефективний метод пізнання людської природи екзистенціалізму у художньому вимірі. Він дозволяє через живі літературні образи та конфлікти осмислити такі фундаментальні категорії, як свобода, вибір, абсурд і самотність.

Екзистенційна проза виходить за межі простого віддзеркалення суспільних настроїв, формуючи специфічний спосіб концептуалізації людського буття. Його особливість полягає в тому, що трагічні аспекти існування стають предметом подвійної рефлексії — інтелектуальної та художньої. У цьому виявляється унікальність екзистенціалізму як філософсько-художнього методу, здатного до синтезу аналітичного пізнання та естетичної експресії.

Також літературознавиця І. Луцишин зазначає цікаві спостереження: “Окрім поділу екзистенціалізму на дві (релігійний та атеїстичний) або три (релігійний, атеїстичний та позитивний) гілки, цьому філософському напрямі часто присвоюють ще й певну національність...Такий розподіл вкотре свідчить про неоднорідність та багатогранність філософської течії, а кожна національна приналежність репрезентує окремі світоглядні аспекти” [34, с. 12]. Ця ідея влучно підкреслює, що екзистенціалізм – явище вкрай неоднорідне й багатогарне. Він має складну внутрішню

структуру з різними, подекуди суперечливими, модифікаціями: релігійною, атеїстичною та, як зазначають деякі дослідники, навіть позитивною. Що важливо, цей суто філософський поділ додатково ускладнюється національною специфікою. Культурні та світоглядні особливості неминуче вносять власні відтінки у те, як екзистенціалізм розвивався і сприймався у різних країнах.

Для розуміння художнього стилю екзистенціалізму це спостереження є надзвичайно важливим. Воно пояснює, чому літературні твори, що втілюють ці ідеї, ніколи не вкладаються у рамки якоїсь однієї універсальної філософської схеми. Конкретні національні, культурні та соціальні умови завжди формують той унікальний спосіб, у який автори говорять про свободу, абсурд, самотність чи межові ситуації.

Інакше кажучи, екзистенціалізм як художній стиль завжди набуває диференційованого, особливого вираження, що залежить від культурного та історичного ґрунту. Це, до речі, яскраво демонструє його гнучкість і здатність адаптувати універсальні філософські концепти до цілком локальних реалій. Стає зрозумілим, що художній стиль екзистенціалізму народжується саме на перетині: з одного боку – універсальні філософські ідеї, з іншого – конкретні національно-історичні особливості. Таке поєднання створює багатшарову й динамічну естетичну парадигму для літературного вираження людського буття.

У межах екзистенціалізму традиційно виділяють релігійну та атеїстичну течії. До ключових представників першої зараховують С. К'єркегора, К. Ясперса та М. Гайдегера. Натомість атеїстичний напрям, що репрезентований насамперед працями Ж.-П. Сартра, ґрунтується на фундаментальній тезі: за відсутності Бога існує щонайменше одне буття, в якому існування передує сутності. Це означає, що таке буття з'являється у світі до будь-якої його концептуалізації чи дефініції. Таким буттям є людина. Саме тому конкретне людське існування, його емпіричні реалії,

стають центральним об'єктом філософського аналізу та основою аксіологічної (ціннісної) системи даного напрямку.

Отже, екзистенціалізм, що спершу зародився як суто філософська течія, згодом трансформувався у повноцінний художній метод і стиль, який знайшов спосіб інтегрувати філософські концепти безпосередньо в літературну форму. Проза екзистенційного спрямування зазвичай фіксує типові, наскрізні буттєві ситуації. Така повторюваність дозволяє вийти на універсальні категорії філософії існування – свободу, вибір, абсурд, межові стани та самотність. Самі ж твори вирізняються інтелектуальністю, філософічністю та полемічністю, активно використовуючи при цьому іронію, гротеск, символи й алегорії. Усе це разом створює багатоплановий простір для глибокого осмислення складних психологічних і моральних станів героїв. Екзистенціалізм як художній стиль є живим синтезом філософської рефлексії та літературної творчості. Його художня реалізація дає змогу досліджувати фундаментальні аспекти людського буття, перетворюючи філософські концепти на комплексні образи та ситуації, що віддзеркалюють глибинний психологічний і моральний досвід людини. Зрештою, екзистенційна проза стає платформою для осмислення сутності існування та репрезентації особистості як унікальної, відповідальної та самодостатньої істоти. Якщо поглянути на філософське ядро, то свобода та вибір, безперечно, є центральними. Саме вони надають людському буттю автентичності, але водночас неминуче накладають важкий тягар відповідальності. Абсурд, зі свого боку, народжується на стику людини і світу, кидаючи індивіду виклик та створюючи простір для протесту та самостійного творення сенсу. Літературні практики беруть ці філософські категорії та майстерно втілюють їх через художнє переосмислення. Це дозволяє органічно поєднати універсальні проблеми існування з унікальними, індивідуальними траєкторіями персонажів.

### 1.3. Екзистенціалізм в контексті української літератури

Варто одразу зазначити, що українська література не сформувала окремої, цілісної течії екзистенціалізму – принаймні, не в тому вигляді, в якому ми знаємо її у світі завдяки, скажімо, роботам Ж.–П. Сартра чи А. Камю. Проте це зовсім не означає, що українські письменники оминули цю філософію. Навпаки, багато хто з них дуже майстерно інтегрував її ключові елементи у свої психологічні твори. Їхні герої часто переживають глибокі внутрішні конфлікти, болісно розмірковують над сенсом життя, тягарем відповідальності за вибір та стикаються з абсурдністю буття. Найяскравіше цей екзистенційний відтінок, звісно, проявився у романістів–інтелектуалів, насамперед у В. Підмогильного та В. Петрова. Якщо шукати глибше коріння, то близьким до екзистенційного спрямування можна вважати і “філософію серця” П. Юркевича, з його таким само сильним акцентом на духовних і моральних орієнтирах індивіда. Певні риси простежуються навіть у засадничих принципах українського кордоцентризму Г. Сковороди.

Так само екзистенційні елементи виразно помітні у творчості цілої низки класиків (від П. Куліша, М. Гоголя і Т. Шевченка до В. Винниченка, В. Стуса, В. Підмогильного), а також у представників сучасної літератури, що творили в екзистенційній парадигмі в 1990–2000–х роках, зокрема, О. Забужко, Є. Пашковського, Т. Малярчук та А. Морговського.

Але слід чітко розуміти: на українському ґрунті екзистенціалізм так і не став повноцінною, завершеною філософською системою. Він, скоріше, існував у формі певного світоглядного типу, що транслиував ідеї свободи, самотності, вибору та гострого внутрішнього переживання буття.

Д. Федорчук зазначає: “Розвиток екзистенціалізму в українській літературі відбувався в контексті історичних, соціальних та політичних викликів, які постали перед Україною протягом ХХ й на початку ХХІ століть. Екзистенційні теми в українській літературі часто відображають

глибоке занурення в питання ідентичності, виживання, морального вибору, особистої відповідальності та пошуку сенсу в екстремальних умовах історичних турбулентностей та соціальних змін” [57, с. 145]. Український екзистенціалізм, цілком природно, має виразну специфіку. Вона глибоко зумовлена нашим унікальним історичним шляхом: досвідом колоніальної травми, пережитим тоталітарним насильством та невпинною боротьбою за збереження власної ідентичності.

Сприймати екзистенціалізм в українській літературі лише як реакцію на історичні чи соціальні потрясіння було б суттєвим спрощенням. Насправді, він виявився глибокою формою художнього мислення, яка цілком органічно інтегрувалася в загальний культурний процес. Достатньо згадати міжвоєнний період: у прозі В. Підмогильного та драматургії М. Куліша вже виразно звучать питання абсурду, меж буття, свободи й відповідальності. І ці мотиви цілком суголосні ключовим категоріям класичного європейського екзистенціалізму. Згодом, у літературі другої половини ХХ століття, ці ідеї набули ще більшої глибини та самобутності, зокрема у творчості В. Стуса, Г. Тютюнника та В. Шевчука. Відтак, екзистенційна проблематика з колись маргінального явища перетворилася на справжнє осердя художнього мислення. Такий статус дозволив авторам глибоко осмислювати водночас і національні, і загальнолюдські виміри буття.

Т. Лисоколенко, І. Карпань, О. Рогова зазначають: “Екзистенціальні риси українського менталітету виростають з особливостей способу життя наших пращурів, виявились співзвучними неоплатонічним орієнтаціям візантійського християнства з його спрямуванням на “внутрішню людину”, неповторність людського індивіда. Звідси збільшена увага та інтерес українських інтелектуалів до екзистенціальної тематики в межах різних історичних періодів розвитку філософської та літературної думки” [32, с. 15].

В той час, С. Павличко в “Дискурсі модернізму в українській літературі” зазначає: “Екзистенціалізм, який передбачав і стверджував відповідальність письменника й водночас будувався на розчаруванні в гуманізмі, екзистенціалізм, який чесно й трагічно аналізував людське існування, надзвичайно імponував Петрову. Відповідно йому, як уже згадувалося, не до вподоби були радикальна деструктивність і безвідповідальність футуристів...Скоріше Петрову так і не вдалося конкретизувати, що означав гуманізм екзистенціалізму, концепція свободи й відповідальності соціальної заангажованості і «тривоги бути» для «нас», для нього самого” [45]. С. Павличко дивилася на екзистенціалізм крізь подвійну призму: з одного боку, це був світогляд, що проголошував особливу відповідальність митця, а з іншого – неминуха реакція на глибоку кризу гуманізму. Її роздуми про постать В. Петрова в цьому сенсі дуже показові, адже вони добре ілюструють, наскільки складно й суперечливо сприймалися екзистенційні ідеї в українській інтелектуальній традиції.

У сучасному науковому полі дедалі виразніше утверджується погляд на український екзистенціалізм як на синкретичне явище, що природно існує на межі філософської та літературної традицій. Його коріння сягає національної культурної основи, зокрема антропоцентричної концепції Г. Сковороди, який фактично поставив людину в центр духовного світу, акцентувавши на її пошуках істинного буття. Проте український екзистенціалізм – це аж ніяк не просте наслідування готових європейських моделей. Він постає як глибоко самобутній феномен, що увібрав у себе весь трагізм історичних реалій і складність духовних блукань нації.

Багато дослідників сходяться на думці, що українська екзистенційна традиція пропонує особливий тип ментального світосприйняття. Йому часто властиве трагічне відчуття дійсності, пріоритет духовного начала над тілесним та ірраціональний погляд на світ.

Якщо звернутися до творів В. Підмогильного, І. Багряного, В. Стуса та інших знакових авторів, ми побачимо, як ця проблематика розгортається в глибокому осмисленні внутрішньої кризи, втрати сенсу, гострого відчуження та досвіду самотності. Зрештою, саме це й перетворює українську літературу на простір глибокої рефлексії над буттям. Тут філософські ідеї не існують окремо від художніх форм – вони тісно переплітаються, створюючи цілісне поле для пошуку смислу та справжності людського існування.

Г. Авксентьєва зазначає таких авторів: “Саме екзистенція самотності та відчуження від оточуючого світу стає визначальною для української літератури 20–х років ХХ ст. Можна навести цілу низку підтверджень зазначеної думки. Самотніми і зайвими стають у повоєнному житті персонажі М. Хвильового (“Санаторійна зона”, “Редактор Карк”, “Вальдшнепи”), В. Підмогильного (“Місто”, “Невеличка драма”, “Повість без назви”), Ю. Яновського (“Чотири шаблі”), Є. Плужника (“Галілей”) та ін” [1, с. 7]. Перелік авторів і творів, який наводить Г. Авксентьєва, чудово ілюструє, що екзистенційна проблематика в українській літературі 1920–х років була явищем глибоко системним, а не поодиноким. Теми самотності, відчуження та “зайвості” людини стають наскрізними мотивами, які формують впізнавану типологію персонажів. Це, своєю чергою, прямо вказує на те, як ключові філософські категорії екзистенціалізму – свобода, вибір, внутрішня ізоляція – органічно входили у художню практику.

Стає зрозуміло, що ця проблематика слугувала справжньою концептуальною основою для глибокого осмислення психологічного та соціального буття людини в тогочасному українському літературному процесі.

А. та І. Бичко провели вкрай ґрунтовне та глибоке дослідження, зазначаючи наступне: “Особливо ефективним має бути застосування екзистенційної методології для пізнання України, українства, української

історії та культури через близьку “дотичність” цієї методології до змісту українського світоглядно–філософського менталітету, про що детально говоритиметься у подальшому” [6]. Наведена цитата дослідників торкається справді важливого наукового аспекту в дослідженні українського екзистенціалізму. Автори влучно акцентують на тому, що екзистенційна методологія є напрочуд ефективним інструментом для глибокого пізнання нашої національної специфіки – українства, історії та культури. Та найцінніше в цій думці те, що вони пов’язують саму методологію з українським світоглядно–філософським менталітетом. Йдеться про глибоку культурно–ментальну “дотичність”: ключові екзистенційні категорії (свобода, вибір, самотність, абсурд) виявляються органічними і знаходять потужний відгук в особливостях українського духовного досвіду. Надзвичайної ваги в цьому контексті набуває мотив “покинутої людини”. Йдеться про індивіда, який в умовах абсурдного, ворожого чи просто байдужого світу змушений сам на сам здійснювати моральний вибір, долати межові ситуації та віднаходити хоч якийсь сенс буття.

І тут український екзистенціалізм пропонує власні, самобутні способи її художнього осмислення загальної кризи людини XX–XXI століть. Тому підхід, що розглядає український екзистенціалізм як явище, яке розгортається саме у взаємодії філософії та літератури, видається цілком виправданим. На цьому перетині формується його глибока змістовна багатовимірність: від філософської постановки проблеми свободи, межі буття та смерті – до конкретних художніх стратегій їх інтерпретації в літературному тексті. Завдяки цій синкретичності український екзистенціалізм долає статус периферійного запозичення, утверджуючись як повноцінний складник національної інтелектуальної та мистецької традиції [32].

В українській літературі, особливо у творах модерністів та емігрантів, екзистенційні питання часто обертаються навколо пошуку сенсу буття в абсурдному, ворожому чи просто байдужому світі. С. Павличко влучно зауважує, що Віктора Петрова приваблювала саме чесність і трагізм такого аналізу людської долі. Ця ж риса, по суті, притаманна й тим українським авторам, які самі опинилися перед доленосним вибором: еміграція, внутрішнє вигнання чи вимушене співіснування з тоталітарною системою. Для модерністів історичні реалії та суспільні катаклізми переважно слугували тлом, своєрідним обрамленням для творів. Натомість у центр уваги вони свідомо виводили роздуми про фундаментальні проблеми людського існування.

Протагоністи цих творів, як правило, є особистостями глибокої рефлексії, зосередженими на власній сутності та нерідко позначеними внутрішньою дихотомією. Варто зауважити, що літературознавчий аналіз цієї прози тривалий час був зосереджений переважно на психологізмі чи інтелектуальній складовій, залишаючи поза увагою її глибинний філософський пласт. Визначальною рисою даної літератури є її модерний характер. Вона органічно поєднує (або синтезує) емоційне переживання абсурду з глибокою рефлексією над кризою ідентичності, сенсу та моралі.

Яскравим прикладом слугує роман “Місто” Валер’яна Підмогильного. Автор фіксує екзистенційну самотність протагоніста, водночас глибоко проблематизуючи саму ідею людського поступу та можливість самореалізації в урбаністичному середовищі. Подібна проблематика розгортається у творчості Василя Барки. В романі “Жовтий князь” автор зображує нелюдські страждання в межовій ситуації Голодомору та гостро артикулює питання морального вибору перед обличчям тотального зла[10].

Екзистенційні мотиви також виразно артикульовані у творчості письменників-емігрантів, зокрема І. Багряного, У. Самчука та Є.

Маланюка. Для них ця проблематика була нерозривно пов'язана з досвідом вигнання, гострою кризою ідентичності та пошуком сенсу в умовах втрати духовних орієнтирів. Показовим у цьому контексті є роман І. Багряного “Сад Гетсиманський”. Екзистенційний вимір твору розкривається через зображення страждань особистості, що опинилася в умовах радянської репресивної системи. У романі досліджується проблема віднайдення внутрішньої опори та збереження людської гідності всупереч катуванням та дегуманізуючим обставинам [49].

І. Василичин також доповнював судження про течію екзистенціалізму в українській літературі: “У прозових творах українських письменників екзистенціалізм відображає передусім настрої інтелігенції, розчарованої соціальними та етичними теоріями. Однією з його істотних категорій є категорія абсурду буття, наявна у творах Ю. Косача та В. Домонтовича. Усвідомлення абсурдності призводить до втрати внутрішньої рівноваги й життєвого “ґрунту” світ героїв із реальної площини трансформується у віртуальну, уявно–навіяну” [8, с. 71].

Коли в 1990–х роках українська література нарешті позбулася ідеологічного диктату, вона цілком природно звернулася до внутрішнього світу людини, який і став центром її художнього аналізу. Герой тогочасної прози – це особистість, що гостро переживає тривогу існування, усвідомлює власну скінченність і відчайдушно намагається зберегти гідність у світі, що, здавалося, втратив чіткі смислові координати. Тож не дивно, що екзистенційна проблематика тісно переплітається з філософією свободи, питаннями морального вибору та пошуком автентичності. Саме ці провідні ідеї й виводять українське письменство на спільне поле з класичною західноєвропейською традицією – тим, про що писали Ж.–П. Сартр, А. Камю чи М. Гайдеггер.

Ця екзистенційна свідомість набуває особливої виразності у творчості Антона Морговського, який постає однією з репрезентативних

постатей українського екзистенціалізму на межі ХХ-ХХІ століть. У його творах, зокрема в “Інший, “Мирон Шипак пішов”, “Нелюбов” та “Смерть у Золотих Пісках”, спостерігається глибоке занурення у внутрішній світ суб’єкта, що переживає кризу ідентичності, абсурдність існування та усвідомлення власної скінченності. Прозаїк органічно синтезує філософську глибину з психологічним аналізом. Він моделює український пострадянський тип екзистенційного героя — особистість, що здійснює спробу самовизначення в хаотизованому світі, в умовах девальвації попередніх духовних орієнтирів.

Отже, було б помилкою розглядати екзистенціалізм в українській літературі як просте наслідування західних зразків. Насправді, ми бачимо тут глибокий, органічний синтез загальнолюдських філософських ідей із нашим унікальним національно–історичним досвідом. Безумовно, такі ключові категорії, як самотність, межова ситуація, автентичність, абсурд і відповідальність, є тим універсальним мостом, що поєднує українське письменство зі світовою екзистенціалістською філософією. Проте саме в нашому ґрунті, пройшовши крізь призму трагічного українського ХХ століття, всі ці поняття неминуче набули особливого, неповторного забарвлення.

## РОЗДІЛ II. ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ КАТЕГОРІЇ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

### 2.1. Тракткування категорії свободи та вибору в екзистенціалізмі

Щоб справді глибоко збагнути екзистенційні категорії в літературі, нам не обійтися без аналізу жанрово–стильових особливостей. Дослідження зосереджено на творах, у яких філософські концепції екзистенціалізму знаходять своє безпосереднє художнє втілення. Вибір відповідних формальних, стилістичних та композиційних прийомів надає автору засоби для трансляції складності внутрішнього світу людини: її переживань, морального вибору та внутрішніх конфліктів.

Аналіз цієї жанрово-стильової парадигми дозволяє простежити процес транспозиції (переведення) складних філософських ідей у художню тканину тексту та ідентифікувати конкретні літературні засоби, якими це досягається. Це дослідження розкриває художні механізми, що формують унікальний простір тексту, в якому читач, разом із персонажами, осмислює проблематику свободи, абсурду, межових станів буття, самотності та моральної відповідальності.

О. Амельчинко зазначає: “Жанрово–стильова парадигма зразків екзистенціальної прози включає такі основні ознаки: інтелектуальність, філософічність, полемічність як композиційна основа творів, концепт іронії, гротеск, алегорія, символічність. Попри спосіб мислення і форму трансляції основних положень екзистенціалізму людина позиціонується письменниками як унікальна істота, а твори просякнуті гуманізмом та орієнтацією на особистість” [2, с. 209].

Попри варіативність способів мислення та форм вираження, творчість письменників-екзистенціалістів має спільний концептуальний центр: їхня увага зосереджена на людині як унікальній істоті. Ця істота характеризується здатністю до самостійного вибору, необхідністю

усвідомлення власної відповідальності та неминучістю переживання глибинної внутрішньої самотності.

Гуманістична спрямованість та концентрація на особистості є наскрізними характеристиками таких творів, уможливаючи органічний синтез універсальних екзистенційних питань з індивідуальною історією персонажа. Жанрово-стильові рішення в цьому контексті набувають особливої функціональної ваги. Вони забезпечують художню цілісність тексту та формують простір для читацької рефлексії над ключовими категоріями цієї філософії. Йдеться, звісно, про свободу, вибір, абсурд, межові стани буття та самотність. Тобто про ті фундаментальні теми, навколо яких, власне, і будується екзистенційна проблематика як у світовій, так і в українській літературі.

Поняття свободи та вибору посідають центральне місце в екзистенційній філософії, оскільки в них акумульовано драматизм людського існування. Мислителі цього напрямку (зокрема С. К'єркегор, Ж.-П. Сартр, А. Камю) трактували свободу як важкий тягар. Цей тягар зумовлений усвідомленням повної відповідальності, яку індивід несе за кожне своє рішення. Свобода виявляє свою парадоксальну природу: будучи єдиною умовою автентичного буття, вона водночас стає невичерпним джерелом тривоги. Цей афективний стан генерується усвідомленням того, що будь-який вибір імплікує відмову від усіх інших альтернатив та неминучість прийняття наслідків власних вчинків.

А. Смілік додає: “Екзистенція безпосередньо пов’язується зі свободою. Свобода в екзистенціалізмі є насамперед специфічною рисою людського буття, яку називають екзистенцією. Звідси, екзистенція й свобода – поняття тотожні” [51, с. 30].

Європейська філософська думка традиційно розглядає свободу у двох вимірах: фундаментальна, онтологічна властивість людини; моральний та духовний обов’язок. Екзистенціалісти ж особливо

загострюють цю ідею. Вони наполягають, що людина за самою своєю природою завжди перебуває “перед вибором”. Ця постійна, неминуча ситуація формує її сутність. У їхньому розумінні вибір – це далеко не просто практичний акт. Це, перш за все, форма самоствердження, яка й відкриває справжні горизонти людського існування. В. Мельник зазначав: “Свобода виявляється в екзистенціалізмі як важкий тягар, який повинна нести людина, оскільки вона особистість. Вона може відмовитися від своєї свободи, перестати бути самою собою, стати “як усі”, але тільки ціною відмови від себе як особистості” [37, с. 26]. Це дослідження увиразнює одну з наріжних концепцій філософії існування: воля інтерпретується як неминучий тягар, що лежить на суб'єкті. Ухилення від цієї свободи є неможливим, адже спроможність до вибору докорінно детермінує людське буття. Будь-яке намагання зректися волі має наслідком утрату справжності буття (автентичності). Потяг до конформності та уніфікації спричиняє розчинення у деперсоналізованому загалі, деіндивідуалізацію і, в кінцевому рахунку, самовідчуження. Воля постає онтологічним імперативом — зобов'язанням зберігати вірність власному еству, попри необхідність нести усю вагу відповідальності за особисті вчинки.

В екзистенціалізмі та літературі, що наслідує його ідеї, категорії свободи й вибору є радше художнім способом осмислення самого буття. Справжнє існування можливе лише за умови повної автентичності – тобто готовності людини нести відповідальність за власний вибір, навіть якщо цей вибір неминуче веде до самотності, страждань чи гострого конфлікту з суспільством.

Проблематика свободи та вибору набуває особливої актуальності в українській інтелектуальній традиції, що детерміновано складними історичними викликами та боротьбою за національну ідентичність. Вітчизняні мислителі, від Г. Сковороди до представників ХХ століття та

сучасності, послідовно пов'язували свободу з внутрішнім самовизначенням особистості та її духовною цілісністю.

У такій рецепції вибір виходить за межі індивідуального вчинку, набуваючи статусу національно-історичного акту, здатного визначити долю окремої людини та цілої спільноти. Зазначені мотиви знаходять виразне художнє втілення в літературі. У романі “Місто” В. Підмогильного протагоніст Степан Радченко переживає гострий внутрішній конфлікт між конформістською спокусою (“стати як усі) та потребою збереження автентичності, що репрезентує парадокс свободи як одночасного шансу й тягара. У поезії В. Стуса ця проблема набуває трагічного звучання: прийняття свободи ототожнюється зі свідомим прийняттям власної приреченості та несенням відповідальності до кінця, навіть перед обличчям смерті.

Суть парадоксу свободи й відповідальності криється в її двоїстій природі. Перш за все, свобода є абсолютно необхідною умовою для автентичності та розвитку особистості. По-друге, варто зазначити, що вона неминуче стає джерелом глибокої екзистенційної тривоги. Людина постійно балансує між щирим прагненням до самореалізації та цілком природним страхом перед наслідками власного вибору. В цьому фундаментальному протиріччі розкривається глибинний сенс екзистенційної проблематики. Свобода постає водночас і як найбільший дар, і як найважчий тягар – той самий тягар, що зрештою і визначає цілісність людського буття. А. Мілютенко вдало підводить: “Особистість стає повністю відповідальною за власну долю, за усі свої перемоги та помилки. Кожний вибір, який вона здійснює, стає реалізацією свободи, однак результат цього вибору може призвести як до позитивних, так і до негативних наслідків Людина змушена самотужки протистояти злу та несправедливості” [39, с. 282]. Ключова суперечність екзистенціалізму полягає у неможливості уникнення свободи, яка водночас несе постійну

загрозу трагічного виміру. Особистість в екзистенційній самотності змушена самотійно протистояти злу та несправедливості, що зумовлює глибокий драматизм її існування. Ця концепція співзвучна з ідеями інших мислителів. Вона корелює з думкою Ж.-П. Сартра, котрий вбачав у кожному окремому виборі акт творення сутності особистості, та споріднена з позицією А. Камю, який наполягав на необхідності бунту проти абсурду.

У своїй дипломній роботі М. Паньків зазначає: “Зокрема, категорія свободи в екзистенціалізмі розглядається як той аспект буття, який дозволяє індивідові здійснювати самотійний вибір і активно формувати власне існування. Однак, у той час як традиційні філософські теорії прагнули визначити свободу через розуміння її як певної статичної гармонії між індивідом та суспільством...” [46, с. 282]. М. Паньків влучно зауважує, наскільки специфічно екзистенціалізм трактує свободу. Свобода постає ключовим виміром буття, визначаючись як здатність людини самотійно обирати та формувати власне існування. Це розуміння суттєво відрізняється від класичних концепцій, де свобода трактувалася переважно як зовнішня обставина чи гармонійний баланс між особистістю та суспільством. Екзистенціалісти розглядають її як динамічний, невпинний процес, що вимагає від індивіда постійного переосмислення власних дій та прийняття повної відповідальності за них.

Щодо українського контексту А. Дахній зазначає: “В Україні ситуація свободи проживається особливо драматично, тому що Україна впродовж багатьох століть перебуває на перехресті – між свободою й деспотизмом чи авторитаризмом” [18]. Історичні реалії України неминуче сформували в національній культурі та літературі вельми специфічний екзистенційний досвід. В його епіцентрі опинилася категорія вибору, яка постає глибоко індивідуальним актом, і як вияв спільної, колективної історичної долі.

Зокрема, українська література ХХ століття переконливо свідчить, що цей вибір практично завжди доводилося робити у граничних умовах. Це була постійна дилема між внутрішньою правдою та зовнішнім примусом; між природним прагненням до самореалізації та реальною загрозою репресій; між особистою автентичністю та нищівним тиском колективної ідеології. Напружене “проживання свободи” сформувало підґрунтя для розвитку екзистенційної проблематики. В українському письменстві вибір часто осмислюється платою за збереження людиною власної гідності та ідентичності.

Вибір в українській літературі рідко залишається виключно індивідуальною чи приватною справою. Він інтегрує моральний, національний, цивілізаційний виміри. Ця категорія відображає екзистенційне становище окремої особистості й доленосні орієнтири цілого народу, зумовлюючи специфічну трагічність та глибокий гуманізм української версії екзистенціалізму.

Також, А. Дахній згадує: “Як пише Сартр у своїй роботі “Екзистенціалізм – це гуманізм”, “людина приречена до свободи”, і коли вона ухиляється від вибору, – це теж вибір. Мені здається, що такий, екзистенціалістський підхід нині є особливо запотребований, перспективний” [18]. У цьому полягає парадокс свободи: вона водночас є привілеєм і тягарем, оскільки жодна зовнішня інстанція не може остаточно визначити дії людини.

Наразі зазначене розуміння набуває особливої актуальності. Сучасна епоха характеризується надлишком виборів та культурних моделей, що ускладнює людське самовизначення. Екзистенціалістська теза про “приреченість на свободу” актуалізує питання особистої відповідальності та потреби в усвідомленому виборі. Ідея є плідною для українського літературного, культурного контексту. Ключові художні тексти ХХ століття (твори Л. Костенко, В. Стуса, В. Шевчука) послідовно

змальовують ситуацію драматичної, часто нерозв'язної дилеми: автентичність чи конформізм, внутрішня свобода чи примусове підкорення.

У прозі Антона Морговського категорія вибору набуває глибокого морально-етичного виміру, що відбувається у світі без Бога чи чітких моральних законів. Квінтесенція екзистенційного погляду полягає у “приреченості бути вільною”: людина змушена самотійно створювати власну мораль, несучи за неї повну відповідальність. Антон Морговський переносить класичні теми свободи та абсурду на специфічний український ґрунт 1990-х. Вибір у його прозі постає важким, неминучим тягарем, протиставленим концепції дару. Цей тягар, проте, єдиний конститує людину.

Власне, підсумовуючи та узагальнюючи вчення про категорію свободи та вибору в екзистенціалізмі, дослідник О. Конев вдало підкреслює: “Обидва дослідники сходяться на думці, що феномен свободи в екзистенціалізмі виходить далеко за межі індивідуального вибору, включаючи складні взаємозв'язки між особистістю та суспільством, між внутрішніми прагненнями та зовнішніми обмеженнями. У цих умовах свобода виступає не лише як теоретична ідея, але й як практичний виклик, що вимагає від людини активної позиції та усвідомлення своєї відповідальності за кожен життєвий вибір” [26, с. 204]. Дослідник справедливо зауважує, що екзистенційна свобода виходить далеко за межі простої автономії особистості чи права на самовизначення. Вона охоплює комплексну взаємодію людини зі світом, суспільством і власною внутрішньою природою. Ця позиція знаходить прямі паралелі в поглядах Ж.-П. Сартра та К. Ясперса, які визначали свободу як відповідальність за існування та безперервний процес вибору, що формує сутність.

Це бачення відповідає центральній тезі екзистенціалізму: людина творить власну сутність через вибір. Свобода неминуче набуває

подвійного сенсу, виступаючи умовою для самореалізації та джерелом екзистенційної тривоги. У літературі ця категорія знаходить втілення у конфлікті особистості з соціальними нормами, у моральних дилемах, внутрішніх суперечностях, що стало однією з визначальних рис екзистенціалістського стилю.

Отже, в екзистенціалізмі категорія свободи не є абстрактним ідеалом чи статичною гармонією. Вона постає динамічним, драматичним процесом самовизначення особистості. У поглядах Ж.-П. Сартра та А. Камю свобода є фундаментальною умовою людського буття, нерозривно пов'язаною з вибором і відповідальністю. Це поєднання перетворює її на джерело автентичності та причину глибоких внутрішніх криз.

Для українського контексту ця категорія набуває особливої гостроти. Вибір індивіда часто відбувався під тиском історії, політичних обмежень чи культурної залежності. Це простежується в літературі: від Г. Сковороди, з його ідеєю свободи через “сродну працю” (як вияв істинного покликання), до В. Стуса, для якого вона стала моральним імперативом гідності перед репресивною машиною. Українське письменство демонструє свободу як феномен, де індивідуальне невіддільне від національного. У художніх текстах категорія свободи та вибору стає осердям конфлікту: між особистістю та обставинами, між прагненням самореалізації та ризиком втрати автентичності. Українська література ХХ століття засвоїла й творчо розвинула європейські концепції свободи, надавши їм виразного історико-культурного виміру.

## 2.2. Поняття абсурду і бунту: смерть, втрата сенсу

Проблематика абсурду та бунту посідає центральне місце в екзистенційній філософії та художній практиці. Ці категорії розкривають сутність людського існування, що характеризується втратою сенсу, духовною порожнечою, зіткненням із байдужим світом. Абсурд виникає з гострого конфлікту між прагненням людини до впорядкованості, раціонального пояснення життя та хаотичною, позбавленою логіки реальністю. Бунт є відповіддю на цей розлам – актом внутрішнього спротиву, що дозволяє людині зберегти гідність, підтвердити своє буття перед лицем безглуздя.

Усвідомлення людиною власної конечності перебуває у центрі екзистенційної проблематики. Цей досвід найгостріше порушує питання сенсу існування. Смерть, неминучість небуття є горизонтом, що окреслює людське буття, позбавляючи його ілюзії безкінечності. Це змушує індивіда до граничної зустрічі із собою. Для екзистенціалістів смерть є філософською категорією, через яку розкривається автентичність людського життя, а не виключно біологічним фактом.

І. Шамша зазначає: “Абсурд традиційно розуміється у філософії як інше буття, проте належного онтологічного осмислення цей феномен і його поняття так і не отримали” [59, с. 70]. Погляд на абсурд як на “інше буття” дозволяє трактувати його онтологічною категорією, що визначає специфіку людського існування, виходячи за межі психологічного чи етичного стану. Відсутність єдиного філософського визначення зумовлює динамічність, багатовимірність абсурду як явища, що унеможлиблює його жорстку понятійну категоризацію.

Абсурдність, що проступає у цій взаємодії, поглиблює внутрішнє незадоволення, моральні конфлікти, розчарування людини у власному бутті. Абсурд виходить за межі суб'єктивного відчуття, виступаючи фундаментальним зв'язком між людиною та світом, медіатором, що

виявляє суперечності буття, його екзистенційну напругу. Абсурд є однією зі структурних категорій екзистенціалізму. Він визначає особистісне сприйняття реальності, водночас обумовлюючи відображення внутрішнього конфлікту, тривоги, духовного занепаду в літературі, філософській думці ХХ століття.

Невизначеність онтологічного статусу абсурду, як зауважує І. Шамша, відкриває простір для його художнього, літературного осмислення. У літературі він втілюється через символічні образи, гротеск, іронію, інші стилістичні прийоми. Вони дозволяють автору моделювати конфлікт між людиною та світом, демонструвати глибину екзистенційних переживань. Абсурд у контексті екзистенціалізму є філософською категорією та художнім методом. Він формує траєкторію сприйняття життя, вибору, що постає перед людиною у літературних текстах.

Коли людина усвідомлює абсурдність світу, але попри це вирішує “продовжувати жити”, вона здійснює акт бунту. Цей бунт проти безсенсовності якраз і утверджує її власну гідність та неповторність. Саме в такому сприйнятті абсурду А. Камю вбачав прямий шлях до свободи. Адже коли зникає ілюзія наперед заданого значення, миттєво відкривається простір для самотворення: індивід отримує можливість і відповідальність самотійно конструювати смисли власного існування. Абсурд – це не просто сухе філософське поняття. Це граничний екзистенційний досвід, в якому особистість опиняється віч–на–віч із порожнечою та байдужістю світу.

Найбільш радикальним виявом цього абсурду Камю вважав смерть. Вона нещадно руйнує людське прагнення до гармонії і остаточно демонструє нездоланну прірву між нашим очікуванням сенсу та впертим мовчанням буття. Досліджуючи природу абсурду, Камю завжди наголошував на одному важливому нюансі. Його сутність не криється ані в самій людині, ані в самому світі, якщо розглядати їх окремо. Абсурд

народжується саме в момент їхньої “зустрічі” – у зіткненні палкого людського прагнення до смислу з холодною байдужістю реальності. Як зазначає мислитель: “Почуття абсурдності народжується не з простого факту чи враження, а вривається разом із порівнянням факту з певною реальністю. Абсурд є розколом. Його немає в жодному з порівнюваних елементів. Він народжується у їхньому зіткненні... Абсурд не в людині і не у світі, а в їхній спільній присутності” [24].

Ця думка Камю є принципово важливою для розуміння категорії абсурду в екзистенціалістській філософії, оскільки вона знімає опозицію між суб’єктом і об’єктом, переносячи сенс існування у простір їхнього діалектичного співбуття. Абсурд, за Камю, не є властивістю речей чи внутрішнім станом індивіда – це феномен зіткнення між людським прагненням до гармонії та хаотичністю буття, яке не піддається раціональному осмисленню.

У такому баченні абсурд і є тією самою межовою ситуацією – точкою, де людина вперше по-справжньому усвідомлює свою самотність у байдужому всесвіті. Проте це усвідомлення парадоксально відкриває шлях до свободи. Адже, відкинувши ілюзії наперед заданого сенсу, індивід отримує змогу самостійно наповнити власне існування новим змістом. Для Камю абсурд – це не стільки про відчай, скільки про імпульс до духовного спротиву, про заклик жити, попри все безглуздя. Саме тому ця концепція і лягла в основу численних художніх інтерпретацій екзистенційного досвіду в літературі ХХ століття. Герой абсурду, в її розумінні, – це постать, яка, хоч і усвідомила беззмістовність світу, все одно продовжує існувати й діяти.

Для Камю ця диспропорція відкриває простір для свободи. Вона полягає у відповідальному прийнятті власної долі, творенні життєвого проєкту за відсутності будь-яких метафізичних гарантій. Д. Водяницька окреслює: “А. Камю наділяв абсурд статусом “метафізичного стану”

людського існування та самоусвідомлення, а “ухилення” від нього на користь ілюзорної антропоморфної онтології – “філософським самогубством»” [12, с. 184]. Зазначене визначення виключає трактування абсурду як зовнішнього чи суто логічного протиріччя, позиціонує його як внутрішню властивість свідомості індивіда, що прагне сенсу за його відсутності. Абсурд є етичним, екзистенційним викликом для людини, а не онтологічною рисою світу. Спроби уникнення абсурду через апеляцію до готових онтологічних схем чи ілюзій прирівнюються до відмови від автентичного існування, самопізнання. Прийняття абсурду стає необхідною умовою справжньої свободи, свідомого формування власного сенсу життя.

У літературному полі ця категорія, звісно, проявляється через сюжетні й психологічні конфлікти, через самотність персонажів, їхню постійну внутрішню напруженість та складні моральні дилеми. Твори, що фокусуються на взаємодії людини з абсурдним світом, зазвичай демонструють одну й ту саму істину: персонаж не може уникнути своєї свободи, але так само він має нести відповідальність за власний вибір..

Ідея межі буття знаходить свій розвиток і у працях К. Ясперса, зокрема в його концепті “граничних ситуацій”. Йдеться про такі фундаментальні досвіди, як смерть, страждання, провина та боротьба. Їхня особливість у тому, що їх неможливо подолати ані раціонально, ані технічно. Натомість ці досвіди примушують людину вийти за звичні рамки мислення, відкриваючи цим шлях до автентичного самопізнання.

У цьому контексті смерть виходить за межі біологічного кінця, перетворюючись на дзеркало, в якому індивід пізнає власну сутність, межі людської свободи.

В українському осмисленні екзистенційних питань теми смерті та пошуку сенсу посідають центральне місце. Традиційний народний світогляд, базований на дуалізмі життя і смерті, трактував смерть водночас

природною межею та порогом до вищого виміру буття. У творчості представників “празької школи” й модерністів (Є. Маланюк, Т. Осьмачка) небуття постає викликом для окремої особистості, цілої нації. Для подолання цього трагізму вони шукали духовну опору в глибинах культури, історії. Українській інтелектуальній традиції характерне переплетення особистого досвіду зустрічі зі смертю з колективним виміром, національною боротьбою, культурним самоствердженням.

Яскравим прикладом художньої рецепції та осмислення категорії абсурду в сучасному українському літературному дискурсі є роман Антона Морговського “Инший”. Цей твір, опублікований посмертно, глибоко вкорінений в екзистенційній проблематиці, причому герменевтика абсурду в ньому значною мірою зумовлена біографічним контекстом. Як зазначають дослідники, зокрема Є. Баран, роман був задуманий автором у “межовій ситуації” – під час важкої хвороби та безпосереднього зіткнення з перспективою неминучої смерті. Це надає наративу характеру екзистенційного досвіду. Абсурд постає безпосереднім, вистражданим переживанням скінченності, а не абстрактною філософською конструкцією. Він генерується у точці нерозв’язного конфлікту між глибинною екзистенційною кризою особистості головного героя, що переживає фізичний біль і наближення небуття, та абсолютною байдужістю (феномен “нелюбові”, характерний для прози Антона Морговського).

У романі “Инший” абсурд інтерпретується як комплексний стан, детермінований усвідомленням власної скінченності, онтологічною самотністю, неможливістю подолати байдужий, репресивний тиск соціального середовища. Це визначає твір як показовий зразок української екзистенційної прози.

У філософії екзистенціалізму смерть трактується ширше, ніж фінальна точка шляху. Вона є моментом максимальної концентрації буття.

Смерть оголює ілюзорність щоденних сенсів, змушує до зіткнення з абсурдом, парадоксально відкриваючи шлях до справжньої свободи. Головний парадокс полягає у тому, що усвідомлення власної скінченності не знецінює життя. Навпаки, воно надає йому питомої ваги. Кожен вибір, кожна дія набувають вирішального значення, оскільки обмежені цим остаточним горизонтом.

К. Мельникова та К. Корань зазначили цікаву думку: “Ставлячи існування індивіду в центр буття, письменник показує звільнення розуму і душі від абсурдної дійсності, але тільки якщо особистість сама зрозуміє концепцію абсурдності буття” [38, с. 124]. Науковиці підкреслюють: екзистенційне прозріння неможливо “імпортувати” ззовні. Воно завжди є глибоко внутрішнім актом самопізнання, моментом, коли індивід наважується прийняти абсурдність буття. Ця думка помітно перегукується з позицією А. Камю. Для нього ж прийняття абсурду слугувало тим самим першим кроком до свободи: лише усвідомивши фундаментальну безсенсовність зовнішнього світу, людина, на його думку, стає здатною на справді особистісний вибір та моральний опір.

Центральною для дослідниць є ідея, що шлях до звільнення розуму і душі пролягає через усвідомлення цього абсурду. У цьому й виявляється вся подвійність феномену: абсурд, попри свою очевидну руйнівну природу, водночас діє як потужний творчий імпульс. Він ніби пробуджує людину, спонукаючи її до активного мислення та самотворення.

Якщо поглянути на це в екзистенційному ключі, то абсурд перестає бути суто метафізичною категорією. Він перетворюється на динамічний процес внутрішньої еволюції особистості, де трагічне усвідомлення стає необхідною передумовою для духовного визволення. Інакше кажучи, категорія абсурду в екзистенціалізмі – це зовсім не про песимістичний світогляд. Навпаки, вона відкриває простір для принципово нової, внутрішньо вільної форми існування.

У філософії М. Гайдеггера феномен смерті виходить далеко за межі простої біологічної події, набуваючи ключового екзистенційного виміру. Він розкриває глибинну природу абсурду, ставлячи людину віч–на–віч із власною скінченністю. За Гайдеггером, смерть є постійною, невід’ємною присутністю у свідомості, що надає людському буттю онтологічної ваги, а не майбутнім завершенням. Оголоється фундаментальне протиріччя, резонуюче з категорією абсурду: зіткнення притаманного людині прагнення до сенсу та неминучості небуття. Людське існування постає глибоко парадоксальним: індивіди живуть, повною мірою усвідомлюючи власну конечність. Це усвідомлення стає потужним каталізатором тривоги, глибокого самопізнання, внутрішнього протесту.

Таке тлумачення знаходить певні паралелі з концепцією бунту у А. Камю. Для обох мислителів прийняття абсурду (включно зі смертністю та відсутністю абсолютного сенсу) не дорівнює капітуляції. Це, скоріше, є формою здобуття внутрішньої свободи. Людина, яка визнає ці умови, здатна створити власний, особистий сенс – через свої вчинки, свідомі рішення та творчість [48].

Отже, проблематика абсурду та бунту є центральною для екзистенціалізму, оскільки ці категорії розкривають сутність існування на межі сенсу, небуття. В екзистенційному мисленні (Камю, Сартр, Гайдеггер) абсурд є фундаментальною характеристикою життя: зіткненням людського прагнення до гармонії з байдужим, хаотичним світом. Усвідомлення цього парадоксу є відправною точкою пошуку особистісно визначеного сенсу.

Смерть у цій парадигмі є граничним виявом абсурдності. Зустріч із власною конечністю відкриває можливість автентичного існування, спонукаючи до відповідальності за кожен вибір. Це корелює з концепцією “бунту проти абсурду” А. Камю. Абсурд, смерть, бунт формують систему координат екзистенційного світогляду. Вони засвідчують драматизм буття,

духовну силу людини, здатної протистояти безсенсовності. Екзистенціалізм утверджує, що сенс народжується всередині людини у постійному акті опору абсурду, а не поза нею.

### **2.3. Художнє осмислення самотності та відчуження у контексті екзистенційного вчення**

Самотність і відчуження є одними з ключових понять для творення екзистенційних пошуків у літературі. Вони найточніше описують трагічне становище людини у світі, який раптово виявився позбавленим абсолютних орієнтирів. Коли людина по-справжньому осягає абсурдність і, зрештою, кінечність власного буття, вона неминуче відчувається відірваною. Це відірваність від соціуму, від природи і, що найглибше, від самої себе. Це переживання є фундаментальною, онтологічною рисою, притаманною людському існуванню, а не тимчасовим психологічним станом.

М. Гайдеггер розглядав самотність як умову автентичного буття. У його концепції “буття–до–смерті” індивід відривається від “вони” (das Man) – безликої маси суспільних очікувань, що нав’язує стереотипи поведінки. Акт відчуження від повсякденної рутини, поверхневих форм спілкування відкриває можливість зосередження на власному існуванні. Самотність виходить за межі трагедії ізоляції, постаючи умовою досягнення внутрішньої свободи та самопізнання.

Ю. Лісова у своїй статті “Актуалізація стану самотності...” пропонує дивитися на це явище значно ширше. Вона розглядає самотність як універсальний екзистенційний концепт, який розкривається одночасно у мовно–культурному, психологічному та художньому вимірах. Дослідниця слушно наголошує: коли йдеться про художній текст, самотність персонажа – це ніколи не просто його тимчасовий емоційний стан. Це щось набагато фундаментальніше – це особлива форма буття.

Ця форма буття й оголює той глибинний розрив між внутрішнім світом людини та світом зовнішнім, або, філософською мовою, між її “буттям–для–себе” та “буттям–у–світі”. Спостереження авторки абсолютно точно перегукуються з ідеями Ж.–П. Сартра, М. Гайдеггера та

А. Камю. Адже й вони сприймали самотність і відчуження як невід’ємні, визначальні риси людської екзистенції [33].

Дослідниця звертає увагу на те, що в постмодерністській прозі самотність виходить за межі суто змістової категорії, перетворюючись на повноцінний художньо–структурний принцип. Автори втілюють через тонкі інструменти: гру просторових контрастів, навмисні композиційні повтори, ритмічну уривчастість тексту та глибокі символічні образи. Усе це разом створює у читача ефект “мовного переживання” ізоляції. За твердженням науковиці, це визначає сутність постмодерного переосмислення екзистенційної традиції. Форма твору трансформується із засобу репрезентації в активний спосіб осмислення стану відчуження.

Розвиваючи цю тезу, Лісова трактує самотність не як статичний стан, а як динамічний процес самопізнання. Це поле напруженої внутрішньої боротьби особистості з абсурдом буття. Самотність пасивно віддзеркалює внутрішній світ героя та активно визначає його здатність до рефлексії, вибору та самотворення. Самотність набуває онтологічного статусу, постаючи унікальним простором пошуку людиною власної ідентичності та сенсу життя [33].

В екзистенціальному вченні самотність не тотожна ізольованості, являючи собою необхідну умову духовного пробудження. Вона слугує інструментом пізнання себе та світу, в літературі – метафорою екзистенційного становлення людини. Постмодерна література, продовжуючи традиції екзистенціалізму, поглиблює осмислення самотності, що є ключем до розуміння людського буття в умовах духовної кризи сучасності [33].

К. Ясперс пропонує дивитися на феномен самотності крізь призму своєї відомої концепції “граничних ситуацій”. Йдеться про ті екзистенційні моменти, коли людина неминуче зіштовхується з фундаментальними межами власного існування – зі смертю чи з невідворотною провинною,

стражданням або відчаєм. Коли це стається, звичний, цілісний зв'язок людини зі світом руйнується. Особистість опиняється перед гострою необхідністю звернутися всередину себе, залишаючись віч–на–віч із власною сутністю.

Для К. Ясперса самотність не є втечею від реальності чи синонімом ізоляції. Вона є складним шляхом до пізнання глибинного сенсу буття. Цей стан надає унікальну можливість усвідомити власне “Я” при втраті зовнішніх орієнтирів та опор. За філософом, у стані внутрішньої оголеності відкривається простір для трансцендентного досвіду. Філософ визначає цей досвід як духовне піднесення, що дозволяє людині досягти автентичності власного існування [63].

У європейській літературі екзистенційного спрямування тема самотності й відчуження, безперечно, посідає одне з центральних місць, що особливо глибоко проявилось у творах Ж.–П. Сартра та А. Камю. Якщо звернутися до роману Сартра “Нудота”, ми бачимо майстерну демонстрацію того, як руйнуються звичні смислові структури, на які спирався герой. Унаслідок цього він переживає гостру екзистенційну ізоляцію, відчуваючи глибокий розрив не лише зі світом людей, але й зі світом речей.

Самотність у цьому контексті не зводиться до соціальної відстороненості чи добровільної ізоляції. Вона є проявом фундаментальної духовної кризи, що неминуче супроводжує болісний процес пізнання людиною власного існування.

Дослідник А. Вихрущ зазначає: “Самотність є результатом колізій комунікації, що породжуються виявленням людини у світі як неповторної особистості. Проблема самотності стає надзвичайно актуальною саме в наш час – час деконструкції світоглядних орієнтирів і спроб знайти нові умови для комунікації” [11, с. 135]. Для нашого аналізу самотності в екзистенціалізмі цей концепт видається особливо цінним. Його перевага в

тому, що він дозволяє побачити самотність не просто як ізольоване психологічне явище. Натомість він пропонує розглядати її як глибокий, багатовимірний філософсько–культурний феномен, що має власну історію розвитку (еволюцію) в європейській думці. Науковець простежує генеалогію концепту самотності, від Паскаля до філософів ХХ століття. Він демонструє поступову трансформацію цього феномену: перехід з релігійно-морального виміру в площину екзистенційну та комунікативну. Зазначена оптика є продуктивною для дослідження в галузі екзистенціальної естетики. Вона дозволяє розкрити складну діалектику внутрішнього та зовнішнього, індивідуального й колективного – підґрунтя, на якому формується художнє осмислення самотності у літературних творах.

Ключовою є теза, що “самотність виникає як результат комунікативних колізій” [11], тобто напруження між прагненням людини бути почутою та неможливістю досягти повного взаєморозуміння. Це положення очевидно співзвучне з філософією екзистенційного ізолювання, яку ми бачимо у Ж.–П. Сартра та А. Камю. Для них людина – істота, “замкнена у власній свідомості”. Це розуміння суттєво розширює контекст дослідження, дозволяючи трактувати самотність як фундаментальну онтологічну даність, невід’ємно притаманну людському існуванню.

Надзвичайно показово, що у ХХ столітті самотність потрапляє у фокус аналізу одразу кількох напрямів: екзистенціалізму, персоналізму та комунікативної філософії. Це чітко вказує на її перетворення на повноцінну категорію філософського пізнання буття. Вона опиняється в тісному зв'язку з фундаментальними проблемами свободи, відповідальності, вибору та автентичності.

Власне, в межах екзистенціалізму (у Сартра, Камю, Ясперса) самотність перестає сприйматися як виключно негативний досвід. Навпаки, її починають бачити як необхідну умову для внутрішнього

пробудження, як унікальну можливість утвердити власне “Я” перед обличчям байдужого світу.

Зазначений погляд свідчить про тісний зв'язок історико-філософської еволюції поняття самотності та його художньої реалізації. Це зумовлює висновок: в українській та європейській літературі самотність є методом пізнання людини, виходячи за межі виключно тематичного окреслення.

Звертаючись до мотивів ізоляції, духовного пошуку чи відчуження, такі автори, як В. Підмогильний, В. Стус чи сучасники О. Забужко, Є. Пашковський, А. Морговський, розкривають глибинну екзистенційну сутність особистості. Вони досліджують її здатність до саморефлексії та духовного спротиву в “межових ситуаціях”. Самотність – центральна категорія екзистенціалізму, що синтезує філософські, психологічні, культурні аспекти буття. Через цю призму література осмислює драму людської відчуженості та можливість духовного оновлення.

В українській літературі мотиви самотності та відчуження проходять помітною лінією через модерністський, та через постмодерний контекст. Достатньо згадати героїв В. Підмогильного, які часто переживають гостру відчуженість від соціуму; вони опиняються в лещатах внутрішньої роздвоєності, розриваючись між прагненням до особистісного розвитку та неможливістю знайти гармонію в урбаністичному середовищі. В. Барка у своєму “Жовтому князі” йде ще далі. Він зображує людину в умовах тотального знищення й дегуманізації. Ця людина переживає фізичну ізоляцію, глибоке духовне відчуження від світу, що цілковито втратив моральні засади.

Звісно, особливої гостроти ця тема набуває у творчості українських письменників–емігрантів. Пережитий досвід війни, вимушене вигнання та зіткнення з чужою культурною реальністю неминуче формували гнітюче відчуття подвійної ізоляції. У цьому сенсі самотність перестає бути суто

індивідуальною екзистенційною категорією. Вона перетворюється на колективний досвід нації, яка внаслідок тоталітарного тиску та історичних катастроф переживала відчуження від власної ідентичності.

Простежуючи вияв категорії самотності у творчості Антона Морговського, стає очевидним, що письменник свідомо уникає будь-якої її романтизації. На відміну від класичної романтичної чи неоромантичної традиції, де ізоляція могла інтерпретуватися як ознака обраності, шлях до вищого пізнання чи форма естетичної втечі від соціуму, у Морговського самотність має принципово інший, екзистенційний характер. Вона позбавлена будь-якої піднесеності; це стан жорсткий, болісний та онтологічно оголений, що виникає внаслідок усвідомлення тотальної “нелюбові” та абсурдності буття.

Власне, самотність у його художній системі функціонує як необхідний інструмент, неминучий каталізатор, що примусово занурює персонажів у “межові ситуації”, в розумінні К. Ясперса. Ці ситуації (зіткнення з невідворотною хворобою, глибоке переживання духовної порожнечі та байдужості з боку оточення) неминуче руйнують звичні захисні механізми, соціальні ролі та ілюзії героя. Антон Морговський використовує самотність для жорсткого препарування людської душі. Це примусовий шлях до саморефлексії, де автентичне існування (або ж остаточна капітуляція перед абсурдом) стає єдиною можливою перспективою. Самотність у цьому контексті – це той необхідний вакуум, той екзистенційний простір, де має відбутися (або не відбутися) акт духовного самотворення.

Екзистенційні категорії самотності й відчуження постають перед нами як двоїстий феномен. Це, безперечно, болісний досвід ізоляції та втрати зв'язку зі світом. Він відкриває людині можливість для автентичного пізнання себе. В цьому парадоксальному поєднанні трагізму й духовного потенціалу й полягає їхня фундаментальна роль у структурі

екзистенційного світогляду, адже вони поєднують глибоко особистісний вимір із універсальним досвідом людського буття.

Отже, самотність і відчуження, коли вони стають художніми категоріями, торкаються самого екзистенційного ядра людського буття. Вони висвітлюють пошук сенсу, свободи та автентичності у світі, який раптово позбувся стабільних орієнтирів. Це вже не просто стан, а форма духовного протесту, спосіб особистості самоствердитися перед лицем абсурду й небуття. В літературі ці мотиви перетворюються на універсальний інструмент філософського осмислення людської природи, в якому поєднуються глибока внутрішня драма та метафізичне прагнення до цілісності.

Не дивно, що проблематика самотності й відчуження є однією з ключових у філософії та літературі екзистенціалізму. Причина в тому, що саме в ній найповніше оголюється антропологічна суть буття – та сама “межова ситуація”. Це момент, коли індивід змушений зіткнутися віч–на–віч із власною внутрішньою порожнечою, гострою потребою в сенсі та неминучістю духовного вибору. Художня література в такому ракурсі – це значно більше, ніж просто емоційне відображення ізоляції. Вона стає простором для глибокого філософського пізнання людини у світі, де зв’язки між індивідом і соціумом, між особистістю та універсальними законами буття виявилися розірваними.

Зрештою, художнє осмислення самотності в екзистенційному ключі приводить нас до важливого висновку. Воно демонструє, що людина, навіть перебуваючи у стані, здавалося б, абсолютної ізоляції, зберігає здатність до духовного самотворення. А це, у свою чергу, означає можливість подолати саму межу між індивідуальним і універсальним, трансформувати страждання у сенс і, зрештою, перетворити відчуження на свободу.

## РОЗДІЛ III. ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ КОНФЛІКТИ У ВИБРАНИХ ОПОВІДАННЯХ АНТОНА МОРГОВСЬКОГО

### 3.1 Екзистенційні мотиви в творчості Антона Морговського

Екзистенційні пошуки є одними із найглибших виявів філософського осмислення людського буття у світовій літературі ХХ століття. Вони сформувалися як потужний художній відгук на трагічні історичні катаклізми та гостра спроба зрозуміти природу людини, що опинилася у світі без сталих ціннісних орієнтирів. У цьому контексті особливої уваги заслуговує творчість Антона Морговського, оскільки його проза розкриває новий, сучасний етап у розвитку українського екзистенціалізму.

Антон Морговський, який творив на зламі ХХ–ХХІ століть, не є лише наслідувачем класичних європейських зразків (Ж.–П. Сартр, А. Камю, М. Гайдеггер). Його слід розглядати як представника пострадянського покоління українських мислителів, митців, що переосмислювало екзистенційні ідеї в умовах кардинально нової культурної, духовної реальності. Його тексти, інтегруючи досвід попередньої літературної традиції, водночас зміщують акцент на специфічні, сучасні форми відчуження, духовної спустошеності, втрати сенсу, властиві людині посттоталітарної епохи. У творчості Антона Морговського ця проблематика виходить за межі філософського контексту, набуваючи національного, морально-етичного звучання.

Герої прозаїка живуть у добу великих зламів. Залишені наодинці з власним сумлінням, вони мусять самотужки шукати шлях до істини, свободи та моральної цілісності. Їхній стан визначає глибока внутрішня напруга: вони постійно балансують між прагненням зберегти духовну цілісність і спокусою зневіри, між гострим пошуком правди та усвідомленням абсурдності довоколишнього світу. Через цей граничний досвід Морговський досліджує екзистенційний вимір сучасної людини, для якої життя перетворюється на щоденний акт морального вибору.

Письменник уже зарекомендував себе як яскравий представник сучасного українського екзистенціалізму. У його творчості цей напрям вдало трансформується з філософської площини в художню, стаючи формою духовного опору абсурду, відчаю та втраті моральних орієнтирів. Проза Антона Морговського розвиває традиції українського психологічного модернізму й утверджує нову етичну парадигму. У центрі цієї парадигми – людина, яка намагається зберегти власну гідність у світі, що втратив будь-який сенс.

Творчість письменника не здобула широкого визнання, але, все ж, вирізняється потужним характером та надзвичайною відвертістю художнього слова. Він вільно почувався у різних прозових жанрах: новелах, оповіданнях та повістях. І попри трагічно короткий життєвий шлях, прозаїк встиг збагатити літературу безліччю оригінальних сюжетів. Антон Морговський глибоко занурюється в екзистенційну проблематику, досліджуючи кризу особистості, самотність та абсурдність буття. Його герої часто переживають гостре відчуження, опиняючись у болісному розриві між своїм внутрішнім світом і зовнішньою реальністю. Автор майстерно поєднує філософські роздуми з глибоким психологізмом. Завдяки цьому синтезу виникає унікальний художній простір, який, хоч і перегукується з ідеями європейських мислителів, водночас має виразну національну специфіку.

Особливий талант Морговського полягає в тому, як у своїх лаконічних і водночас потужних творах він наділяє персонажів цілісною філософською доктриною. В ній кожен із нас може розгледіти відлуння власних життєвих пошуків, а головне – впізнати власні людські слабкості.

Т. Тебешевська–Качак, досліджуючи творчість прозаїка зазначає: “Романи “Аве, Маріє, аве!”, “Нелюбов”, “Інший” відповідають Сартрівському формулюванню, яке полягає в трактуванні літературної творчості – як акту екзистенціальної заангажованості, а літературного

твору – як проекції постаті автора, художніх засобів – як форми виявлення екзистенційних проблем: свободи, часовости, стосунків зі світом і з самим собою. Це романи з рисами автобіографізму, які виявлені на рівні проблемно–тематичної, образної, наративної, жанрово–стильової систем твору» [53, с. 763]. Дослідниця слушно зауважує, що проза Антон Морговського виходить за межі естетичного самовираження. Вона є свідомим екзистенційним вибором, у якому література стає простором самопізнання, духовного опору, моральної рефлексії над буттям.

Проведення паралелей із “сартрівським формулюванням” дозволяє по–справжньому глибоко інтерпретувати його тексти. У них ми бачимо практичне втілення філософії існування, де художнє слово стає інструментом пізнання людини, особливо в умовах, коли духовні орієнтири втрачено. Подібно до Сартра, Морговський розглядає письменницьку працю як чіткий моральний вибір та акт відповідальності перед собою і суспільством. Його твори читаються як своєрідний “екзистенційний щоденник”: у ньому втілилася внутрішня драма автора та його глибокі роздуми над фундаментальними категоріями свободи, часу, провини, відчуження, любові й смерті.

Автобіографічний елемент, на який звертає увагу літературознавиця Т. Тебешевська–Качак, набуває тут філософського значення: досвід письменника стає моделлю універсальної екзистенційної ситуації, де особисте переживання перетворюється на художнє узагальнення. Через поєднання внутрішньої сповіді, морального сумніву й філософської рефлексії письменника створює тип екзистенційного героя, який, долаючи межові ситуації, пізнає власну сутність і межі своєї свободи.

Можна стверджувати, що екзистенційне забарвлення творчості А. Морговського виявляється у багаторівневій структурі його прози: у проблемно–тематичному наповненні (криза особистості, самотність, пошук сенсу), у наративній організації (внутрішній монолог,

фрагментарність, сповідальність), а також у жанрово–стильових особливостях, де домінує рефлексивна тональність і психологічна напруга.

Є. Баран зазначав: “Основна тема творів Антона Морговського – морально–етична. Він тонкий психолог і знавець людської душі. Його проза жорстка, моментами жорстока і відразлива. Інколи видається цинічним. Особливо, коли говорить про стосунки чоловіка і жінки. Тут теж є своя особливість, викликана невиліковною хворобою” [4, с. 6]. Літературознавець влучно характеризує Антона Морговського насамперед як психолога–аналітика. Його увага справді зосереджена на внутрішніх процесах людської душі – на сумнівах, страхах та пошуку моральних меж. Це органічно вписується в екзистенціалістську традицію, для якої ключовими є саме духовна саморефлексія, криза віри, відчуття провини та усвідомлення безглуздості буття.

Ті жорсткість і подекуди цинізм у прозі Морговського, на яких наголошує Є. Баран, – це не що інше, як естетична форма вираження екзистенційного болю. Вони в жодному разі не є самоціллю. Це радше засіб, що дозволяє автору оголити моральну істину, продемонструвати свій безкомпромісний погляд на людину в її оголеному, трагічному існуванні. Цей “жорсткий реалізм” безперечно перегукується з бунтом проти абсурду А. Камю і сартрівським утвердженням свободи через усвідомлення безнадії. Проте у письменника жорсткість набуває особливої функції: вона стає способом говорити правду, навіть коли ця правда надзвичайно болісна.

Тема стосунків між чоловіком і жінкою є справді показовою. У Морговського вона виходить далеко за межі суто соціально–психологічного аналізу. Це екзистенційна драма, що розгортається між близькістю та відчуженням, між гострим прагненням любові та усвідомленням неможливості гармонії. Використовуючи цю призму, письменник досліджує глибоку самотність і духовну ізоляцію людини.

Водночас він незмінно наголошує на моральній відповідальності, яка залишається актуальною навіть перед обличчям неминучих втрат.

Є. Баран також не дарма звертає увагу на потужний автобіографічний підтекст у творчості письменника. Він значною мірою зумовлений особистими життєвими випробуваннями автора, зокрема “невиліковною хворобою”. Важливо те, як цей травматичний досвід набуває у письменника виразного філософського сенсу. Він ніби переплавляє власний фізичний і духовний біль на універсальний морально–екзистенційний досвід. У його творах саме межові ситуації (хвороба, страждання, самотність) стають тим простором, де оголюється істина і відбувається справжнє пізнання.

Екзистенційна проблематика в прозі Антона Морговського набуває особливої ваги через органічне поєднання філософських узагальнень і психологічної глибини. Його персонажі перебувають у ситуації кризи ідентичності, що виявляється у відчуженні від світу, відчутті абсурдності буття та необхідності робити моральний вибір у межових умовах. Подібна структура художнього мислення наближає автора до філософських інтенцій Сартра й Камю, проте в його прозі вона проявляється крізь призму української культурної та історичної дійсності.

У передмові до сатиричного роману Антона Морговського “Мирон Шипак пішов” Ю. Гнатюк зазначає: “Його творчість стала своєрідним відображенням власної екзистенційної та дослідження сенсу життя. Його літературні твори – це не лише спроба зрозуміти себе, але й спосіб пошуку відповідей на важливі питання про доцільність власного існування” [15, с. 8]. Це лише підтверджує, що творчість письменника була насамперед внутрішнім актом екзистенційного осмислення буття. Для нього художній процес ставав способом глибокого самодослідження та духовного пошуку. Це споріднює Антона Морговського з традицією екзистенційного письма. У цій традиції літературний твір якраз і слугує свідченням внутрішньої

боротьби особистості з безглуздістю життя, його гострими суперечностями та моральними дилемами. Виходячи з цього, прозу Морговського варто сприймати не просто як художнє відображення дійсності. Вона є онтологічним простором для саморефлексії. Письменник заглиблюється у фундаментальні питання людського існування: шукає сенс життя, досліджує межу між духовною, тілесною сутністю, осмислює відповідальність за власний вибір.

Творчість Антона Морговського – це модель екзистенційного діалогу людини із самою собою. Це надає його прозі глибокої філософичності та робить її абсолютно співзвучною загальноєвропейським тенденціям екзистенціалізму. Також Є. Баран додає: “В особі Антона Морговського ми мали (маємо) серйозного і талановитого прозаїка, який був чутливим на соціально–психологічні зміни в суспільстві, і який прагнув розгадати загадку людської душі, яка опиняється віч–на–віч перед неминучим” [5, с. 4]. Ми справді маємо справу з глибоко екзистенційним характером художнього мислення Антона Морговського, адже його творчий фокус незмінно спрямований на внутрішній світ людини, що опинилася в межових ситуаціях буття. Літературознавець слушно наголошує на особливій чутливості письменника до соціально–психологічних трансформацій. Це виявляється в тому, що автора цікавлять зовнішні обставини існування та, передусім, внутрішній драматизм особистості, що змушена давати собі раду з проблемами вибору, провини, страху та смерті.

Така характеристика цілком виразно вписує Морговського в екзистенційну парадигму мислення. Це саме той підхід, коли художній текст стає способом пізнання людини в її граничному досвіді – перед обличчям неминучості, втрати сенсу чи гострої самотності. Його спроба “розгадати загадку людської душі” очікувано перегукується з пошуками Сартра, Камю та Ясперса, для яких людина і є істотою, що по–

справжньому формується лише через усвідомлення власної крихкості й конечності. Проза А. Морговського – це простір екзистенційного пізнання. Це місце, де відбувається безкомпромісна зустріч людини зі своєю внутрішньою правдою, а художнє слово стає засобом осягнення трагічної, але водночас і духовно продуктивної сутності людського буття.

Так літературний критик Є. Баран зазначає: ““Инший” – найвиразніший екзистенційний роман української прози початку тисячоліття. Його ключовою темою є тема СТРАХУ (того, що було сформульоване 1843 року Кіркегором як СТРАХ І ТРЕПЕТ) перед НЕВІДОМИМ” [3, с. 760]. При такому прочитанні роман А. Морговського дійсно постає як глибока художня рефлексія над межовими станами буття. Герой опиняється у класичній екзистенційній ситуації – віч–на–віч зі страхом. І це не просто страх смерті чи втрати сенсу, а фундаментальний страх перед самою невизначеністю існування. Проте цей страх, цілком у дусі К’єркегора чи Гайдеггера, не руйнує людину. Навпаки, він стає потужним імпульсом до духовного пробудження, до активного пошуку власного шляху у світі, який якраз і втратив свої стабільні орієнтири.

Висновок Є. Барана лише підтверджує статус Антона Морговського як письменника виразно екзистенційного спрямування. Йому вдалося взяти ключові філософські ідеї європейського екзистенціалізму та органічно перенести їх в український культурний контекст, надавши їм впізнаваного національно–психологічного забарвлення. У цьому сенсі його роман “Инший” можна вважати хрестоматійним прикладом художнього осмислення страху саме як вихідної точки для самопізнання – точки, де воєдино зливаються філософський, психологічний та етичний виміри людського буття.

Не менш важливим є і мотив абсурду, що постає як класичний конфлікт: гостре прагнення людини до сенсу стикається з крижаною байдужістю світу. У прозі Антона Морговського Всесвіт часто зображений

як сила, геть позбавлена будь-якого морального підґрунтя. Закономірно, що в таких умовах герої змушені віднаходити внутрішню опору виключно у власній свідомості та совісті. Така художня позиція помітно зближує автора з концепціями А. Камю, зокрема з його ідеєю про необхідність “бунту” проти абсурду.

Також дослідниця Л. Шевчук додає: “Трагедія екзистенційної приреченості сучасної людини пронизує горстку вдало скомпонованих *lifestory*, в яких простежується різновекторні пошуки щастя, які нерідко спричиняли альянс із совістю, самознищення та кармічні борги” [60, с. 765]. Екзистенційний світогляд Антона Морговського характеризує трагізм приреченості сучасної людини – наскрізний мотив його творчості. Літературознавиця зазначає: в основі прозових історій письменника (“*lifestory*”) лежить глибоке філософське осмислення буття, а не суто наративна складова. Досліджуються нерозв'язні внутрішні суперечності: прагнення до щастя/моральний обов'язок, голос совісті/інстинкт самозбереження, особисте бажання/покладена відповідальність.

У цьому контексті надзвичайно показовим стає поняття “екзистенційної приреченості”, яке Л. Шевчук використовує для опису стану глибокого духовного виснаження та безсилля людини перед абсурдом світу.

Герої Антона Морговського не існують пасивно у світі без сенсу; вони, попри безглуздя, намагаються цей сенс віднайти. Шляхи цього пошуку бувають трагічними: моральний компроміс (“альянс із совістю”), свідоме саморуйнування, раптове усвідомлення кармічної відповідальності. У творах Морговського екзистенційна тема трагічної самосвідомості розгортається через драму вибору, складні моральні випробування, неминуче зіткнення з власною внутрішньою порожнечою.

Окремо варто наголосити на тому, яку увагу Антон Морговський приділяє екзистенційному вибору. Його персонажі перманентно

перебувають у стані морального випробування. Кожне їхнє рішення буквально формує саму сутність їхнього існування. Тут неможливо не згадати про сартрівський принцип, що “людина приречена бути вільною”, а отже, змушена нести повну відповідальність за наслідки своїх учинків. Проте в українському контексті вибір героїв Антона Морговського часто набуває ще й додаткового, соціально–історичного підтексту: він стосується вже не лише особистого, але й колективного буття.

Отже, творчість Антона Морговського безперечно є значним явищем у сучасній українській літературі. Його проза, що вирізняється філософічністю мислення, психологічною проникливістю та морально–етичною загостреністю, надає екзистенційним мотивам особливої інтенсивності й художньої глибини та чітко окреслює екзистенціалістське світовідчуття автора. Працюючи на межі XX–XXI століть, Антон Морговський вже постає як виразний представник сучасного українського екзистенціалізму. Йому вдалося органічно синтезувати класичні засади філософії Сартра, Камю чи К’єркегора з національним типом мислення, притаманним українській духовній традиції. Низка літературознавців (Т. Тебешевська–Качак, Є. Баран, Л. Шевчук, Ю. Гнатюк) справедливо вказує на глибоку екзистенційну заангажованість автора. У його творах відчутне невпинне прагнення через художню форму осмислити сам феномен людського буття: самотність, совість, втрату сенсу та відчайдушний пошук духовної опори. Його твори діють як своєрідна морально–філософська лабораторія. У ній письменник досліджує людину в її граничних станах, затиснуту між добром і злом, любов’ю і відчаєм, свободою і приреченістю. Екзистенційні мотиви у творчості Антона Морговського є концептуальною основою, самим фундаментом його художнього світу, що інтегрує філософську глибину, психологічну аналітичність і високу моральну напругу. Його проза помітно розширює горизонти українського літературного екзистенціалізму, демонструючи унікальне поєднання

індивідуального духовного досвіду з універсальними питаннями людського існування – сенсом життя, страхом, самотністю, вірою та свободою.

### 3.2. Межові ситуації та відчуження героя: аналіз оповідань “День його на землі” та “Птахи над містом”

Оповідання Антона Морговського “День його на землі” становить репрезентативний матеріал для дослідження авторського психологізму в контексті екзистенційної проблематики. Доведено, що обраний автором часопростір (один день) функціонує як каталізатор для виявлення та вирішення внутрішнього конфлікту героя, стаючи абсолютно переломним у його долі. Він слугує каталізатором, що запускає стрімкий перехід від початкового стану ейфорійної єдності зі світом до глибокого екзистенційного відчуження. Аналіз твору саме під цим кутом зору дозволяє чітко простежити всю динаміку руйнування ідеалістичних уявлень героя. Ми бачимо його неминуче, болісне зіткнення з реальністю, яка раптом виявляється ірраціональною та абсолютно непідвладною його волі.

На початку оповідання герой постає перед читачем у стані найвищого життєвого піднесення, що є прямою реакцією на першу межову ситуацію – нещодавно подолану тяжку хворобу: “...вперше засумнівався в своїй правоті, коли хвороба (на початку весни) так безцеремонно підкосила, звалила в постіль – білу безмежність забуття. Коли то було? То було...” [40, с. 672]. Цей досвід загострює його жадобу до життя, змушуючи сприймати кожен момент із надзвичайною яскравістю та вдячністю. Його світогляд, що раніше базувався на раціоналізмі, волі та чіткому плануванні майбутнього, збагачується новою, майже гедоністичною радістю буття. Здається, що весь світ відгукується на його внутрішній стан, простягаючи до нього “руки” та виказуючи “втихомирену ніжність”.

Проте цей гармонійний стан виявляється крихким. Другою, цього разу соціально–психологічною, межовою ситуацією стає очікування та невдала зустріч із коханою дівчиною Вассою. Ця подія запускає процес

стрімкого відчуження героя. Його ейфорійне сприйняття реальності поступово змінюється роздратуванням: “Крутились пінгвіни–офіціанти, крутошії гамували спрагу коньяком, ховаючись у затінок. І все те чомусь дратувало” [40, с. 677], заздрістю до безтурботності оточуючих і, зрештою, кульмінаційним моментом приниження, коли він стає об'єктом її глузування. Світ, що ще зранку здавався дружнім і сповненим любові, раптово перетворюється на ворожий і байдужий простір, наповнений “ліниво–розманіженими тілами – тепер уже ненависними”. Варто нам проаналізувати шлях героя через дві ключові межові ситуації – екзистенційну (хвороба та одужання) та емоційну (зрада і приниження).

Подальший розгляд оповідання “День його на землі” неминуче веде нас до його екзистенційної проблематики. Внутрішній світ героя та його зіткнення з реальністю є класичною моделлю екзистенційного досвіду. Антон Морговський надзвичайно майстерно розкриває трагедію людського існування, оперуючи категоріями свободи, вибору та абсурду. На початку твору герой справді втілює екзистенційний ідеал самотворення. Він глибоко переконаний, що людина – це проєкт самої себе: “Життя слід творити, як і себе в ньому” [40, с. 672]. Усе його минуле (вольові зусилля, сувора дисципліна, інтелектуальна праця) свідчить про непохитну віру у власну здатність раціонально вибудувати долю. Він свідомо обрав шлях самовдосконалення, адже прагнув “виробити характер, бути натурою цільною” [40, с. 672]. Така позиція, звісно, прямо перегукується з відомою тезою Сартра про те, що “людина засуджена бути вільною”, а отже, нести абсолютну відповідальність за свої вибори і за те, ким вона врешті стає. Нещодавнє одужання після хвороби, здається, лише загострює це відчуття всемогутньої свободи. Воно дарує йому той самий “день, виборений у долі, відвойований у вічності” [40, с. 675].

Однак ця абсолютна віра у власну волю розбивається об реальність, яка не підкоряється його планам. Свобода іншої людини (Васи)

виявляється непередбачуваною і руйнівною силою. Герой усвідомлює, що його свобода і його проєкт майбутнього обмежені свободою Іншого, яка може бути ірраціональною та жорстокою.

Абсурд, за А. Камю, народжується із зіткнення людського прагнення до раціональності, сенсу та єдності з мовчазною байдужістю світу”. День, що починався як уособлення гармонії та сенсу, перетворюється на хаотичну й безглузду виставу. Герой ретельно планує ідеальний день, кульмінацією якого має стати зустріч із коханою. Проте реальність виявляється гротескним викривленням його мрій. Замість ідилічної сцени він отримує публічне приниження. Світ, що вранці здавався сповненим знаків і відповідей, раптово втрачає сенс. Раціональні пояснення, які герой намагається знайти для запізнення Васси, виявляються марними. Зрештою, він залишається з екзистенційним питанням: “Що за світ без любові?!” [40, с. 678], яке є, по суті, питанням про сенс існування у байдужому всесвіті. Цей досвід абсурду руйнує його впевненість у тому, що життя можна “розписати, як розпорядок дня»”[40, с. 672]. Він змушений визнати, що життя “виявилось складнішим, аби вміститися між рядками записника” [40, с. 672].

Оповідання А. Морговського “День його на землі” є глибокою психологічною замальовкою про крихкість людського щастя та неминучість зіткнення ідеалістичних уявлень із жорстокою реальністю. Автор майстерно демонструє, як протягом одного дня головний герой проходить шлях від ейфорійного єднання зі світом, породженого перемогою над смертельною хворобою, до повного екзистенційного відчуження.

Ключовою у творі є межова ситуація, що постає у формі емоційного потрясіння – зради та приниження з боку коханої дівчини. Ця подія руйнує раціонально вибудовану картину світу героя, засновану на волі, дисципліні та вірі у власну здатність творити свою долю. Зіткнувшись з

іраціональною байдужістю та жорстокістю Іншого, протагоніст переживає абсурдність буття, втрачаючи відчуття гармонії та сенсу.

Твір ілюструє класичну екзистенційну драму: трагедію особистості, яка усвідомлює свою самотність і вразливість у світі, що не підкоряється її волі та бажанням. Оповідання доводить, що найглибші кризи можуть бути спричинені не глобальними катаклізмами, а руйнуванням особистих ілюзій, залишаючи відкритим питання про можливість віднайти сенс після того, як світ втратив свою любов і чарівність.

Оповідання Антона Морговського “Птахи над містом” пропонує глибокий психологічно–філософський погляд на проблему відчуження людини в сучасному урбаністичному просторі. Це історія про спробу віднайти сенс буття через почуття любові. Головний герой, Олег, – людина інтелектуально заглиблена, проте ця заглибленість не рятує його від внутрішньої порожнечі. Попри всю зовнішню стабільність та впорядкованість життя, він переживає гостру тривогу та виразний екзистенційний неспокій. Надзвичайно показовою є символічна сцена його самоаналізу на балконі десятого поверху. Перебуваючи “між небом і землею” [41, с. 688], герой ніби зависає у стані існування “на межі”. Ця позиція метафорично підкреслює його дистанціювання від життєвої повноти, його прагнення до чогось істинного, але водночас фатально невловимого.

Кульмінаційним випробуванням для героя стають його стосунки з Валею, які проходять шлях від духовного зближення до драматичного розриву, спричиненого її вагітністю. Цей епізод оголює внутрішню інфантильність Олега, його нездатність прийняти відповідальність за інше життя, що метафорично втілюється у сцені з голубеням – символом нового початку, який герой відкидає. Конфлікт між ідеалізованим уявленням про кохання та його реальним, тілесно–земним виявом переростає у глибоке

екзистенційне відчуження, спрямоване проти коханої та власного існування.

Оповідання “Птахи над містом” є взірцем екзистенційної прози, де зовнішній сюжет поступається місцем глибокому аналізу внутрішнього світу героя, його тривоги, відчуження та пошуку сенсу. Протагоніст Олег – це класичний екзистенційний герой, чия драма розгортається в зіткненні з власною свободою та відповідальністю, а не в боротьбі із зовнішніми обставинами.

На відміну від героя попереднього оповідання, який прагнув “творити” себе та своє життя, Олег демонструє пасивну позицію, що межує з “втечею від свободи”. Він має всі атрибути успішного життя – роботу, друзів, привабливу зовнішність, але відчуває глибоку внутрішню порожнечу й ставить риторичне питання: “Чого ж мені іще? Якого дідька?” [41, с. 684]. Він вільний від зобов'язань, але не знає, на що спрямувати цю свободу. Кульмінацією цієї втечі стає його реакція на вагітність Валі. Можливість стати батьком – це фундаментальний екзистенційний вибір, що вимагає прийняття відповідальності та визначення свого майбутнього. Олег виявляється абсолютно не готовим до цього. Його ірраціональна й майже фізіологічна відраза до новонародженого голубеняти “оце слизьке, брудно-жовте”, “огидне й смердюченьке” [41, с. 692] є прямою метафорою його страху перед реальним, недосконалим, «земним» життям, яке вимагає турботи й самопожертви. Він відкидає не просто пташеня, а саму ідею батьківства та дорослішання.

Абсурд у цьому творі проявляється не як раптова подія, а як хронічний стан душі. Це те, що Сартр називав “нудотою” – відчуття безглуздості та зайвості власного існування. Світ Олега позбавлений сенсу. Наскрізний образ тополиного пуху, що “безтурботно, безжурно-байдуже” [41, с. 683] мандрує містом, символізує це абсурдне, безцільне існування.

Герой навіть заздрить йому, вбачаючи в його безцільності віддзеркалення власної внутрішньої порожнечі.

Інтелектуальні бесіди з другом Платовим, наповнені цитатами та філософствуваннями, лише посилюють відчуття абсурду. Вони є спробою замінити реальне, автентичне життя його теоретичним сурогатом. Платов, який “розтікався мислю по дереву” [41, с. 685] і в результаті втратив сім’ю, є попередженням для Олега, уособленням шляху, що веде до повного відриву від реальності.

Попри глибокий песимізм, фінал оповідання залишає простір для надії. Смерть голубеняти та операція, яку перенесла Валя, стають для Олега катарсисом. Вони символізують кінець його інфантильного, безвідповідального існування. Вперше він робить свідомий, вольовий вчинок: ретельно прибирає на балконі, символічно очищуючи простір для нового життя.

Його питання до Платова, “а якщо самому намостити гніздо” [41, с. 693], свідчить про зародження думки про активну, творчу позицію. Фінальна сцена, де Платов передає прохання Валі, а в товариша за спиною “виростають крила, великі, голубого кольору” [41, с. 693], є потужною метафорою духовного переродження. Це мить, коли герой, можливо, вперше готовий прийняти свою свободу і полетіти назустріч відповідальності та справжньому, хоч і важкому, життю.

Оповідання Антона Морговського “Птахи над містом” є глибоким дослідженням екзистенційної кризи сучасної урбанізованої людини, її відчуження від природи, відповідальності та від самої себе. Головний герой, Олег, постає як втілення інфантильної особистості, що ховається від реального життя за інтелектуальними конструкціями та ідеалізованими уявленнями про кохання.

Центральною межовою ситуацією у творі стає несподівана вагітність його дівчини Валі, яка змушує героя зіткнутися з необхідністю прийняття

дорослого, відповідального рішення. Його неготовність до цього вибору яскраво метафоризується через ірраціональну відразу до новонародженого голубеняти – символу нового, крихкого життя, яке він відмовляється прийняти у свій стерильний, егоцентричний світ. Ця втеча від відповідальності призводить до трагічних наслідків: розриву стосунків, втрати дитини та смерті пташеняти, що символізує загибель його потенційного майбутнього.

Отже, аналіз оповідань Антона Морговського “День його на землі” та “Птахи над містом” дозволяє зробити висновок, що автор майстерно використовує модель межової ситуації для дослідження глибинних психологічних станів сучасної людини, зокрема її схильності до відчуження та екзистенційної кризи. Попри відмінності у сюжетах та характерах протагоністів, обидва твори об'єднані спільною темою – болісним зіткненням ідеалізованих уявлень індивіда з ірраціональною та непідвладною йому реальністю. Аналізовані твори є яскравими прикладами екзистенційної прози, де центральною є драма особистості, що усвідомлює свою самотність, крихкість власного щастя та абсурдність буття. Антон Морговський доводить, що шлях до самоусвідомлення неминуче пролягає через кризу та страждання. Відкриті фінали обох оповідань залишають надію на можливість духовного переродження, стверджуючи, що саме в момент найглибшого відчаю людина може віднайти в собі сили для якісної внутрішньої трансформації та переходу до більш автентичного існування.

### 3.3. Екзистенційна самотність та тлінність буття у новелі “Смерть у Золотих Пісках”

Новела “Смерть у Золотих пісках” Антона Морговського глибоке філософське дослідження препарує екзистенційну кризу сучасної людини: тієї, хто, досягнувши, здавалося б, повного матеріального успіху, раптом стикається з гострим відчуттям внутрішньої порожнечі та безсесовності власного існування.

При ґрунтовному аналізі поетики твору стає абсолютно очевидно, що за своєю жанровою природою це саме новела. Така класифікація впевнено спирається на сукупність чітких структурних, фабульних та психологічних маркерів, які властиві цьому жанру. Фабула щільно сконцентрована довкола однієї–єдиної події – екзистенційної кризи протагоніста, Анатолія Стахова, що сягає свого апогею під час короткої відпустки. Жанрова чистота тут беззаперечна. Ми не бачимо розгалужених сюжетних ліній, другорядних персонажів, які б суттєво впливали на перебіг подій. Навіть ретроспекції, якщо вони є, стосуються виключно центрального конфлікту. Відповідно, уся наративна енергія спрямована на те, щоб якомога повніше розкрити саме цей один, ключовий, переломний момент у житті героя.

Центральною для твору є проблема самотності як фундаментальний стан людського буття. Головний герой, Анатолій Стахів, переживає гостру душевну кризу, яку автор окреслює з перших сторінок твору: його кабінет перетворюється на “роззолочену клітку”, а звичний ритм життя втрачає будь–який сенс.

Конфлікт між прагненням до ідеалізованого, чистого кохання, втіленого в образі юної Анжели, та вибором на користь земної, реалістичної пристрасті з її матір’ю Мирославою, розглядається як ключовий у розкритті теми. Вибір героя символізує його остаточну капітуляцію перед тлінністю, відмову від духовного ідеалу на користь

тимчасової втіхи, що й призводить до символічної “смерті” його надій та екзистенційного краху.

Новела “Смерть у Золотих пісках” Антона Морговського є яскравим прикладом художнього втілення екзистенціалістських ідей. Через глибокий психологізм та внутрішні монологи головного героя, Анатолія Стахова, автор досліджує фундаментальні питання людського існування, такі як свобода вибору, абсурдність буття та неминуча самотність. В екзистенціалізмі свобода – це не дар, а тягар, оскільки вона нерозривно пов’язана з відповідальністю за свій вибір, який і формує сутність людини. Анатолій Стахів, перебуваючи у стані глибокої кризи, демонструє втечу від цієї свободи. Його поїздка до Болгарії – це імпульсивне рішення, спроба уникнути необхідності робити вибір у власному житті, яке він сприймає як пастку: “Просторий кабінет, яким ще донедавна втішався, бачився тепер, як пастка, роззолочена клітка” [42, с. 389].

Центральним моментом вибору стає його внутрішня боротьба між ідеалізованим, майже платонічним потягом до юної Анжели та земною, фізичною і психологічно комфортною пристрастю до її матері, Мирослави. Анжела символізує для нього стан хворобливого тяжіння до молодшої душі, можливість трансцендентного, духовного оновлення, повернення до романтичної юності та чистоти, яку він давно втратив. Вибір на її користь вимагав би від нього сміливості, ризику та повної зміни власної сутності: “Як же бути? Негайно в номер, зачинитися, нікуди не виходити, щоб не зустріти її де–небудь випадково (не розчаруватися, щось НЕ ТЕ зауваживши) – весь день згадувати щойно пережите, уявляти її” [42, с. 403]. Мирослава є втіленням реальності, прийняття власного віку та життєвого шляху. Вона розумна, досвідчена та, що найголовніше, досяжна: “Все це чик–чиркання запізнилось на 20 літ. Вчасно – Мирослава. Можна сказати – оптимально: жодної претензії.” [42, с. 440].

Зрештою, Стахів робить вибір на користь Мирослави. Цей акт не є проявом справжньої свободи, а радше капітуляцією перед страхом і самотністю. Він обирає не те, що могло б надати його життю вищого сенсу, а те, що пропонує негайну втіху і позбавляє від напруги: “Істотно – це має статися, неодмінно. А тим часом – втішатися доступним і легким. Набагато приємнішим?” [42, с. 441]. Його трагедія полягає в усвідомленні того, що, зробивши цей вибір, він остаточно прирік себе на духовну смерть, що символічно відбувається саме в “Золотих пісках”: “Невже усе вже втрачено, помилку не виправити? Анжелочко, прости мене” [42, с. 443].

Категорія абсурду виникає із зіткнення людського прагнення до сенсу та ірраціональної, байдужої мовчанки світу. Життя Стахова пронизане цим відчуттям. Його успіх як “олігарха районного масштабу” [42, с. 389] не приніс йому щастя, а лише підкреслив безглуздість його зусиль. Він має все, але відчуває тотальну порожнечу. На курорті абсурд проявляється у контрастах: він шукає душевного спокою серед галасливого натовпу, який його лише дратує: “...безлика маса гомінка, без міри збуджена й весела, пустим ентузіазмом переповнена. Дратували галасливі продавці: морозиво–о–о–о! поп–корн, поп–корн!...” [42, с. 393]. Його глибокі філософські роздуми про життя, смерть і кохання відбуваються на тлі банальних курортних розваг. Він прагне знайти споріднену душу»,” але вступає у зв’язок, який від самого початку заснований на втечі від складнішого вибору: “Поки Анжела спить – я з її матір’ю, найщасливіший у світі...мерзотник” [42, с. 442].

Кульмінацією абсурду є фінальна сцена, де ридання Анжели на балконі, яка всю ніч чула коханців, стає німим докором його вчинкам: “Стахів рушив на балкон – мало не спіткнувся у порозі: Анжела сиділа в кріслі, упавши обличчям на руки, сливе захлинаючись, ридала” [42, с. 444]. Його спроба знайти сенс і щастя обертається руйнуванням чужої

невинності та власним моральним крахом. Він розуміє, що всі його спроби вирватися з кола безглуздя були марними і лише глибше занурили його в абсурд власного існування.

В екзистенціалізмі самотність є фундаментальною характеристикою людського буття, непереборною прірвою між індивідуальними свідомостями, а не виключно відсутністю інших людей. Стахів є глибоко самотньою людиною, і ця самотність є джерелом його страждань: “Для чого я живу, на що сподіваюсь? Ці запитання діймали і вдома – дурив себе, забуваючись у роботі, грі у преферанс. Вікенд з шашликами – також втеча від себе? Обвести самоту довкруг пальця вдавалось наввиграшки” [42, с. 402].

Навіть перебуваючи в центрі уваги жінок (колишньої коханки, повії, Мирослави), він залишається ізольованим у власному світі рефлексій та спогадів. Його діалоги з Мирославою, хоч і здаються інтелектуально насиченими, не долають цієї прірви. Вони спілкуються, але кожен залишається у своїй оболонці: “...ми з Мирославою насолоджуємося трунком виноградної лози (1,5–літрової пляшки стане), ламаємо списи проклани і корупцію, переймаємося проблемами соціальної незахищеності пенсіонерів і сиріт, від високого мистецтва переходимо до попси і засилля російськомовної поліграфпродукції, порнографії на ТБ, в газетах і журналах” [42, с. 431].

Найбільш гостро його самотність проявляється у стосунках з Анжелою. Він бачить у ній ідеал, але не може налагодити справжній контакт. Їхній спільний танець – це мить максимального зближення, але навіть тоді він веде діалог не з нею, а з самим собою, зі своїми страхами та сумнівами. Анжела залишається для нього загадкою, “іншою”, чий внутрішній світ для нього закритий.

Потяг Анатолія Стахова до Анжели є глибоким тривожним, патологічним проявом його екзистенційної кризи, що виходить за межі

романтичної ідеалізації. Аналіз стосунків Анатолія Стахова з Анжелою виходить за межі констатації самотності, демонструючи деструктивний, нездоровий характер його бажань. Його потяг до дівчини–підлітка є соціальним табу та симптомом глибокої духовної порожнечі, що знаходить свій вияв у патологічній ідеалізації. Найгостріше екзистенційна самотність Стахова проявляється саме у його стосунках з Анжелою, оскільки вони викривають повний крах його моральних та етичних орієнтирів. Він бачить у ній не особистість, а символ – ідеал втраченої чистоти, можливість повернутися в романтичну юність і втекти від реальності власного старіння та духовної смерті: “Повернувшись на диван, всоте прокручував остобридли заїжджену платівку: відсутність перспектив і безумств романтичних (“вже молодість не вернеться, не вернеться вона”), перші подихи старості – з хворобами і невідворотнім стандартним фіналом, якого ніхто не уникнув, не обдурив” [42, с. 391].

Цей потяг є огидним не лише через величезну вікову прірву, а й тому, що він за своєю суттю є егоїстичним та об’єктивуючим. Анжела для нього – не суб’єкт, а об’єкт, інструмент для вирішення власних екзистенційних проблем. Їхній спільний танець – це мить максимального фізичного зближення, але водночас і максимальної духовної ізоляції. Навіть у цей момент він веде діалог не з нею, а з самим собою, зі своїми страхами, сумнівами та хворими фантазіями. Він не прагне її зрозуміти, він прагне нею володіти як ідеєю, як останнім шансом на порятунок. Прагнення знайти духовне відродження через сексуальний потяг до підлітка є вершиною абсурду. Це зіткнення високого (пошук ідеалу) і нищого (хтива пристрасть) оголює всю трагікомічність його становища і підкреслює ірраціональність людських спроб знайти сенс там, де його бути не може.

Отже, історія протагоніста, Анатолія Стахова, розкриває трагедію людини, яка за фасадом зовнішнього успіху виявляє тотальну внутрішню

порожнечу та повну абсурдність власного буття. Аналіз твору крізь призму ключових категорій екзистенціалізму не залишає сумнівів: Стахів є живим втіленням екзистенційного відчаю. Його самотність – це фундаментальна, нездоланна умова існування. Навіть у самому вирі курортного життя чи в моменти уявної інтимної близькості він все одно залишається непробивним в'язнем власної свідомості. Свобода вибору, цей наріжний камінь екзистенціалізму, перетворюється для нього з дару можливостей на нестерпний тягар. А патологічний потяг до Анжели виглядає вже як крайній, найбільш тривожний симптом його духовної кризи. Це деструктивна, майже тваринна спроба заповнити екзистенційний вакуум через об'єктивацію ідеалізованої дитини.

Саме тому назва твору набуває глибоко символічного значення. “Смерть” у новелі – це не фізичний кінець. Це смерть духовна: остаточна втрата будь-якої надії, зрада власних ідеалів і повний крах усіх спроб віднайти сенс. Новела блискуче ілюструє, що втеча від себе та від екзистенційної відповідальності неминуче веде до саморуйнації, що, безперечно, утверджує твір як один зі значущих прикладів української екзистенційної прози.

## ВИСНОВКИ

Екзистенціалізм справедливо вважають однією з ключових філософських і світоглядних течій ХХ століття. Він став глибокою рефлексією та безпосередньою відповіддю на масштабні соціальні потрясіння й духовні кризи, що їх переживала тогочасна європейська цивілізація. Інтелектуальні витоки цієї філософії сягають межі ХІХ–ХХ століть, поєднуючись насамперед з ідеями С. К'єркегора та Ф. Ніцше. Згодом, уже у ХХ столітті, екзистенціалізм оформився у цілісну систему завдяки фундаментальним працям таких мислителів, як Мартін Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, А. Камю та К. Ясперс. В основі їхнього вчення лежить аналіз фундаментальних умов людського існування. Йдеться про такі категорії, як свобода, вибір, усвідомлення абсурду, самотність, неминучість смерті, пошук автентичності та досвід “межових ситуацій”.

В художній літературі ХХ століття екзистенційні ідеї знайшли, мабуть, найпотужніше своє втілення. Вони ожили у психологічно глибоких образах та сюжетах, які з усією гостротою передавали справжній драматизм людського буття. Якщо говорити про екзистенціалізм у літературі, то це завжди дещо більше, ніж просто ілюстрація філософських тез. Це органічний синтез філософської рефлексії та самої художньої форми. Таким творам властива висока інтелектуальність, філософічність, нерідко – полемічність, тонка іронія, гротеск і насичена символічність. Екзистенційна проза йде далі, осмислюючи їх як складний, але необхідний шлях до пізнання власного “Я”. У такий спосіб цей художній стиль спонукає читача до прямого діалогу про фундаментальні категорії нашого існування: про свободу, вибір, абсурд, самотність і межі самого буття.

Екзистенціалізм в українському літературному контексті доцільно інтерпретувати як складний синтез філософських засад і національно–історичного досвіду. Українська художня традиція засвоїла основні онтологічні та антропологічні ідеї екзистенціалізму, наповнивши їх

самобутнім змістом, сформованим у межах національного світогляду та культурної пам'яті. Ми з'ясували, що український екзистенціалізм становить самобутній синтез філософських ідей із національно-історичним досвідом. У творчості В. Підмогильного, М. Хвильового, В. Стуса, Г. Тютюнника, В. Шевчука та інших митців відображено екзистенційні мотиви самотності, відповідальності та духовного вибору. Ми довели, що екзистенційна проблематика в українській прозі стала формою осмислення людського буття у контексті історичних травм ХХ століття.

Ми дослідили, що свобода в екзистенціалізмі розуміється як тягар відповідальності за власне існування. Ж.-П. Сартр визначає людину “засуджену бути вільною”, тоді як А. Камю трактує свободу як можливість самотворення у світі без наперед визначеного сенсу. Ми встановили, що в українській філософській традиції (Г. Сковорода, І. Багряний) свобода осмислюється через гармонію внутрішнього “Я” та моральну відповідальність перед спільнотою.

Ми розглянули, що у філософії А. Камю абсурд постає як результат зіткнення людського прагнення до сенсу з байдужістю світу. Водночас прийняття абсурду стає основою бунту – активного самоствердження людини попри безглуздість буття.

Ми з'ясували, що самотність у філософії екзистенціалізму трактується як умова самопізнання та автентичності. За К. Ясперсом, вона постає у “граничних ситуаціях”, а за Сартром – як прояв “буття-для-себе”. У літературі самотність втілюється через внутрішній монолог, символіку простору, відчуження та пошук сенсу. Ми встановили, що постмодерна проза поглиблює цю категорію, перетворюючи її на структурний принцип тексту, де форма відтворює стан ізоляції та духовного пошуку.

Ми дослідили, що Антон Морговський – представник сучасного українського екзистенціалізму, чия проза поєднує психологічну глибину,

автобіографізм і філософську рефлексію. Його твори (“Инший”, “Нелюбов”, “Мирон Шипак пішов”) виявляють мотиви страху, самотності, моральної відповідальності та втрати сенсу, що споріднює письменника з традицією європейського екзистенціалізму.

Ми розглянули, що в творах малої прози (“День його на землі”, “Птахи над містом”, “Смерть у Золотих Пісках”) Антон Морговський досліджує стан людини, яка перебуває на межі духовного виснаження та морального вибору. Через внутрішні монологи, урбаністичний простір і символіку птахів письменник відтворює екзистенційну кризу героя, відчуженого від світу та самого себе.

Ми з’ясували, що у цій новелі “Смерть у Золотих Пісках” відображено зіткнення людини з невідворотністю смерті та порожнечою буття. Автор показує смерть не як кінець, а як можливість досягнення сенсу життя. Через цей твір Антон Морговський продовжує традицію Камю та Гайдеггера, осмислюючи смерть як простір для духовного прозріння.

Ми довели, що екзистенціалізм в українській літературі є не запозиченням, а глибоким переосмисленням універсальних філософських ідей через призму національного досвіду. Творчість Антона Морговського утверджує цю традицію в сучасному контексті, втілюючи у художній формі ключові категорії екзистенціалізму – свободу, абсурд, самотність і межовість людського буття.